

วิจารณ์หนังสือ

วิฑูรย์ ปัญญากุล, 2540, *ภูมิปัญญาพื้นบ้านกับความหลากหลายทางชีวภาพ*, กรุงเทพมหานคร, กรีนแบกและสหกรณ์อาหารธรรมชาติ

ลัดดาวรรณ บัวแย้ม
ผู้วิจารณ์

ภายใต้กระแสการกดดันของสถาบันระหว่างประเทศ ประเทศไทยกำลังถูกกดดันให้เปิดมรดกทางนิเวศ และวัฒนธรรมให้กับบรรษัทธุรกิจต่างชาติเพื่อเข้ามาศึกษา และใช้ประโยชน์จากสมุนไพร และความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศไทย และถูกบังคับโดยปริยายให้ยอมรับระบบทรัพย์สินทางปัญญาอันให้เอกสิทธิ์คุ้มครองแก่เอกชนผู้ขอจดสิทธิบัตรองค์ความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรม แบบแยกส่วนของตะวันตก แต่เพียงผู้เดียว จึงเกิดคำถามขึ้นว่ามีความเป็นธรรมแล้วหรือที่จะเปิดให้มีการเข้าถึงสมุนไพรและภูมิปัญญาพื้นบ้านได้อย่างเสรี โดยในขณะที่เดียวกันกลับให้มีการรับรองสิทธิทรัพย์สินทางปัญญา กับ นวัตกรรม ที่พัฒนามาจากรากฐานของทรัพยากรชีวภาพ และองค์ความรู้ของชุมชน

หนังสือเล่มนี้รวบรวมบทความน่าสนใจจากหนังสือหลายเล่มที่กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น กับความหลากหลายของทรัพยากรชีวภาพในแง่มุมต่าง ๆ ทั้งการเกษตร สตรี และการพาณิชย์ โดยรวมแล้วประเด็นเนื้อหาหลัก คือ การอนุรักษ์ และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพไม่สามารถเกิดขึ้นได้ ถ้าปราศจากภูมิปัญญาพื้นบ้าน และการศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้านนั้น จำเป็นต้องสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมจากผู้คนในทุกระดับ จึงจะทำให้ประสบความสำเร็จได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ชุมชนท้องถิ่น และองค์กรพัฒนาเอกชนเรียกร้องมาโดยตลอด ทั้งในเรียงของการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน

แหล่งน้ำ และทรัพยากรชายฝั่งทะเล

เนื้อหาสาระของหนังสือแบ่งเป็น 7 บท โดยมีเนื้อหาสรุปในแต่ละบท ดังต่อไปนี้
บทที่ 1 ใครรักษาความหลากหลายทางชีวภาพนักวิชาการ หรือเกษตรกร?

การทำเกษตรของชาวบ้านมีการสั่งสมประสบการณ์และพัฒนาภูมิปัญญาตลอดจนองค์ความรู้ในระบบการเกษตรที่หลากหลายแต่มีรากฐานร่วมกันคือ การรักษาความหลากหลายทางพันธุกรรมของพืชและสัตว์ในไร่นา ซึ่งทำให้มีความเสี่ยงต่อโรคแมลง และผลกระทบจากภัยธรรมชาติน้อยกว่า การปลูกพืชเชิงเดี่ยวเก็บผลผลิตได้มากกว่านำมาใช้ประโยชน์ในฤดูกาลที่แตกต่างกันแต่นักวิชาการได้พยายามนำการปฏิวัติเชิงเขียว ซึ่งเป็นกระแสพัฒนาที่ทำลายความหลากหลายทางชีวภาพมาใช้ การปฏิวัติเขียวมีเป้าหมายในการนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแบบตะวันตกมาพัฒนาประสิทธิภาพการผลิตทางการเกษตรซึ่งเป็นที่ประจักษ์แล้วว่า วิธีทางนี้สามารถเพิ่มผลผลิตได้ในระยะแรกแต่ต้องใช้งบประมาณสูงมีข้อจำกัดในการใช้และยังก่อให้เกิดสารเคมีทางการเกษตรตกค้างในอาหาร และระบบนิเวศก่อให้เกิดการระบาดของโรค และแมลงศัตรูพืชได้ง่าย นอกจากนั้นยังทำให้ความหลากหลายของพันธุ์พืชลดลงจากการปรับปรุงพันธุ์ใหม่ ทำให้พันธุ์พื้นบ้านสูญหายไป เทคนิควิธีการผลิตเปลี่ยนจากเดิมมีการตัดตอนห่วงโซ่ชีวภาพ ทำให้เกิดการเสียสมดุล

ธรรมชาติ และการทำการเกษตรที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติ การปฏิบัติสีเขียวทำให้อำนาจควบคุมการผลิตอยู่ในมือนักวิชาการ และนักธุรกิจ ชาวบ้านจึงยากจนลง พร้อมรากฐานทางชีวภาพที่ต้องถูกทำลายไป

นักวิชาการแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกทำลายโดยการจัดตั้งธนาคารทางพันธุกรรมเพื่อเก็บรวบรวมตัวอย่างพันธุ์พืชโดยเก็บเมล็ดพันธุ์ หรือส่วนขยายพันธุ์ไว้ในตู้เย็นขนาดใหญ่ภายใต้อุณหภูมิและความชื้นที่เหมาะสม และเมื่อถึงระยะเวลาหนึ่ง ก็นำส่วนนี้มาปลูก เพื่อให้ได้เมล็ดพันธุ์หรือส่วนขยายพันธุ์ใหม่เก็บไว้แทนเมล็ดพันธุ์เก่า ซึ่งนักวิชาการที่เก็บรวบรวมพันธุ์ในธนาคารพันธุกรรมนี้ มักไม่ทราบคุณสมบัติเกี่ยวกับพันธุ์พืชอย่างถ่องแท้ การเก็บพันธุ์พืชในลักษณะนี้จึงเป็นการตัดขาดจากระบบนิเวศกระบวนการทางการเกษตร และยังใช้งบประมาณสูงอีกด้วย นอกจากนี้ยังมีการวิพากษ์วิจารณ์ว่าการเก็บรวบรวมพืชพันธุ์จากแหล่งพันธุกรรมทั่วโลก (โดยเฉพาะประเทศในโลกรที่สาม) กระทำโดยไม่มีการจ่ายเงินทดแทนแก่เกษตรกรพื้นเมืองที่อนุรักษ์ และปรับปรุงพันธุ์นั้นด้วยข้ออ้างที่ว่า เป็นมรดกโลกที่ทุกคนเป็นเจ้าของแต่ประโยชน์จากการนำพันธุ์พืชไปศึกษากลับตกอยู่กับคนกลุ่มน้อยในโลกอุตสาหกรรม ยิ่งกว่านั้นยังมีการนำทรัพยากรพันธุกรรมไปใช้บริษัทเอกชนในประเทศอุตสาหกรรมพัฒนาเป็นพันธุ์ใหม่หรือผลิตภัณฑ์ใหม่ออกจำหน่ายโดยเจ้าของพืชพันธุ์ที่แท้จริงไม่เคยได้รับการทดแทนหรือสิทธิประโยชน์ใด ๆ ซึ่งยังไม่สามารถตรวจสอบการทำงานนี้ได้เลย ในเวทีการประชุมระหว่างประเทศ กลุ่มประเทศในโลกรที่สามมักหยิบยกปัญหาสิทธิความเป็นของทรัพยากรพันธุกรรมในธนาคารพันธุกรรมมาเป็นข้อถกเถียงกับประเทศอุตสาหกรรมอยู่เสมอ แต่ก็มักจะถูกเพิกเฉยอยู่ตลอดเวลา

นักวิชาการและสมาคมโลกเริ่มตระหนักความสำคัญของเกษตรกรรายย่อยหรือ ระบบเกษตร-

กรรมพื้นบ้านแต่ยังมีอุปสรรคที่ไม่ได้รับการแก้ไข โดยเฉพาะนโยบายของหน่วยงานที่ไม่เชื่อมโยงบทบาทเกษตรกรรายย่อยในการพัฒนาและการอนุรักษ์ หน่วยงานวิจัยด้านการเกษตรยังเน้นการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ภาคธุรกิจเอกชนสนใจแต่การพัฒนาเทคโนโลยีชีวภาพและการแย่งชิงทรัพยากรพันธุกรรม โดยการจดลิขสิทธิ์หรือสิทธิบัตรการใช้ประโยชน์จากพันธุกรรมพืชของชาวบ้านแต่กระนั้นก็ยังมักมีกลุ่มเกษตรกรและองค์กรพัฒนาเอกชนได้ร่วมกันจัดกิจกรรมการอนุรักษ์พืชพื้นบ้าน และความหลากหลายทางพันธุกรรมในไร่ในไร่ โดยการเก็บรวบรวมพันธุ์พืชพื้นบ้านโดยกลุ่มเกษตรกรเองในรูป ธนาคารเมล็ดพันธุ์ชุมชน และมีการพัฒนาปรับปรุงพันธุ์พืชบ้านให้มีลักษณะดีขึ้น เผยแพร่การอนุรักษ์ และการใช้ประโยชน์จากพันธุ์พื้นบ้าน แต่ปัญหาสำคัญในการทำงานของกลุ่มเกษตรกร คือ ระบบการศึกษาที่ผ่านมามากถูกภูมิปัญญาชาวบ้านว่าด้อยค่า ไม่ทันสมัย ภูมิปัญญาชาวบ้านนี้จึงเสื่อมหายไปพร้อม ๆ กับพันธุ์พืชพื้นบ้าน

ได้มีผู้เสนอแนวทางปฏิบัติในการอนุรักษ์ทรัพยากรพันธุกรรม ประกอบด้วย

1. ผลักดันนโยบายด้านการพัฒนาการเกษตรที่ไม่มุ่งเน้นการปลูกพืชพาณิชย์ รักษาไว้ซึ่งทรัพยากรพันธุกรรมและบทบาทของเกษตรกรในการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพไว้ในไร่ในนา
2. การปรับเปลี่ยนแนวทางการวิจัย และพัฒนาเทคโนโลยี ให้เหมาะสมกับท้องถิ่น
3. สนับสนุนชาวบ้าน และองค์กรเอกชนที่ทำงานร่วมกับกลุ่มเกษตรกรรายย่อย

บทที่ 2 ภูมิปัญญาพื้นบ้าน หนทางสู่การพัฒนาการเกษตร

ปัจจุบันนักวิชาการเริ่มยอมรับภูมิปัญญาและองค์ความรู้ของชาวบ้านในการพัฒนาเทคโนโลยีการเกษตร เพราะเห็นแล้วว่า มีความยั่งยืนในระยะยาว

มากกว่าเทคโนโลยีตะวันตก ชาวบ้านมีความรู้ในการ
จำแนกประเภทพืช การปรับปรุงพันธุ์พืช รู้จักคุณสมบัติ
ต่าง ๆ ของพืช ทั้งพืชที่ใช้เป็นอาหาร และพืชสมุนไพร
ซึ่งนักวิจัยต้องเรียนรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้าน เพราะ
เกือบหนึ่งในสี่ของยาแผนปัจจุบันนั้น พัฒนามาจาก
พืชสมุนไพร นอกจากนี้ การวิจัยในระยะหลังยังพบว่า
พันธุ์พื้นบ้านของเกษตรกรมีความเหมาะสมกับสภาพ
แวดล้อมท้องถิ่น และเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ-สังคม
มากกว่าพันธุ์สมัยใหม่ หรือพันธุ์ที่มีผลผลิตสูงที่นัก
วิชาการปรับปรุงขึ้น นอกจากนี้ภูมิปัญญา และองค์
ความรู้ที่เกษตรกรใช้ในการพัฒนาพันธุ์พืชบ้านนั้น
เป็นส่วนร่วมของชุมชน เป็นส่วนหนึ่งของระบบ
องค์รวมในการจัดการปัญหาสังคม-สิ่งแวดล้อมชุมชน
ที่นักวิชาการตะวันตกยากจะเข้าใจ

ยุทธศาสตร์ในการอนุรักษ์ทรัพยากร พันธุกรรม

1. มีการระดมความร่วมมือ และใช้แนวทาง
ที่หลากหลายตามเงื่อนไขแต่ละท้องถิ่นประสานร่วมกัน
2. ระดมความร่วมมือจากชุมชนท้องถิ่น
3. มีการใช้ประโยชน์จากความหลากหลาย
ทางชีวภาพ เพื่อจะได้เห็นคุณค่า และมีการพัฒนา
อย่างต่อเนื่อง
4. มีการอนุรักษ์ชุมชนเกษตร ควบคู่ไปกับ
การอนุรักษ์ความหลากหลายทางพันธุกรรมในการ
เกษตร
5. มีการอนุรักษ์ที่กระทำอย่างต่อเนื่อง
แนวทางการอนุรักษ์ความหลากหลายทาง
ชีวภาพโดยชุมชนนั้น นักวิชาการต้องให้เกษตรกรได้
มีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ และจริงจังเพราะทักษะ และ
องค์ความรู้ของชุมชนเกิดจากการทดลองโน้มนำ เป็น
กระบวนการพัฒนาการเกษตรที่ยั่งยืน นอกจากนี้
การให้เกษตรกรมีส่วนร่วมในการพัฒนาการเกษตร
ยังช่วยประหยัดงบประมาณ ประหยัดทรัพยากร
และเป็นวิธีเดียวที่จะนำไปสู่ความสำเร็จที่ยั่งยืนใน

การพัฒนาการเกษตร

บทที่ 3 ภูมิปัญญาพื้นบ้านของผู้หญิงกับการอนุรักษ์ ความหลากหลายทางชีวภาพ

งานและองค์ความรู้ของผู้หญิงเป็นแกนกลาง
ในการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ และการ
ใช้ประโยชน์ทรัพยากรอย่างยั่งยืน เพราะผู้หญิงทำงาน
อยู่ตรงกลางระหว่าง “ตลาดเศรษฐกิจ” ต่าง ๆ
และเพราะผู้หญิงทำงานหลายบทบาทหน้าที่ แม่หญิง
ที่เป็นเกษตรกรจึงมักถูกละเลยมองข้ามงานที่ทำว่า
ไม่ใช่ “การผลิต” เพราะอยู่นอกกรอบคำจำกัดความ
ของ “การผลิต” ผู้หญิงจำนวนมากที่ทำงานหนัก
และทำงานหลายชนิดไปพร้อมกัน งานที่ผู้หญิงทำ
ส่วนใหญ่เป็นการเลี้ยงดูครอบครัว และชุมชน งาน
บางส่วนก็ยากที่จะมองเห็น เพราะอยู่นอกกระบวนตลาด
ซึ่งมักไม่ได้รับการกำหนดมูลค่าเป็นค่าจ้างแรงงาน

ผู้หญิงมีบทบาทในการเป็นผู้ผลิต ผู้บริโภค
และผู้อนุรักษ์ เช่น การปลูกพืชผักสวนครัว การเก็บ
ผลผลิตจากป่า เช่น พืชที่ใช้ทำอาหาร หรือพืชสมุนไพร
ส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิงที่ทำหน้าที่นี้ การประกอบ
อาหารที่มักจำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับคุณสมบัติ
ของพืช การเพาะปลูกต้องทราบการเตรียมเมล็ด
การเพาะปลูก และลักษณะดิน การเก็บเกี่ยว การ
จำแนกพันธุ์โรคพืช การขยายพันธุ์ การแปรรูปและ
ถนอมอาหาร นอกจากนี้ยังมีความรู้ในเรื่องการเลี้ยง
สัตว์อีกด้วย

ในชุมชนท้องถิ่น มักมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง
กับการอนุรักษ์นิเวศธรรมชาติ ซึ่งสะท้อนให้เห็นคุณค่า
และเนื้อแท้ของความหลากหลายตลอดจนแต่ละส่วน
ขององค์รวม อาทิเช่น พิธีกรรมเกี่ยวกับการดูแล
รักษาเมล็ดพันธุ์พื้นบ้านของผู้หญิงชาว ลัมบานี ที่
แต่ละครอบครัวจะมีการดูแลพันธุ์พืชโดยผู้หญิง และ
เป็นสิ่งที่ปฏิบัติต่อกันมายังรุ่นลูกรุ่นหลานต่อไป ซึ่ง
ระบบการเกษตรที่ต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ลูกผสมมาใช้
แทนพันธุ์พืชบ้าน ทำให้บทบาทในการคัดเลือกและ

ดูแลเมล็ดพันธุ์ของผู้หญิงต้องหมดไป

เทคโนโลยีชีวภาพกับการทำลายความหลากหลายทางชีวภาพ

ความเข้าใจของเกษตรกรผู้หญิง ความหลากหลายทางชีวภาพมีคุณค่าความสำคัญในตัวเอง เมล็ดพันธุ์ คือ ความสามารถในการต่อเนื่องของชีวิต แต่ธุรกิจการเกษตรมองความหลากหลายทางชีวภาพเป็นเพียงวัตถุดิบ และเมล็ดพันธุ์ไม่สามารถต่อเนื่องชีวิตได้ผลผลิต แต่เมล็ดพันธุ์ที่ไม่สามารถเก็บพันธุ์ไปปลูกต่อได้ เกษตรกรต้องซื้อเมล็ดพันธุ์จากบริษัท เมล็ดพันธุ์ลูกผสมนี้มีสิทธิบัตรทางชีวภาพและสิทธิบัตรทรัพย์สินทางปัญญา เกษตรกรไม่สามารถเก็บเมล็ดพันธุ์ไปปลูกต่อ เพราะเมล็ดพันธุ์ลูกผสมถือเป็นประดิษฐ์กรรมสร้างสรรค์ของบรรษัท เกษตรกรต้องซื้อเมล็ดพันธุ์จากบริษัท ทั้งที่เมล็ดพันธุ์ที่ถูกนำไปจดทะเบียนนั้น เกิดจากการสร้างสรรค์ของบรรษัท เกษตรกรต้องซื้อเมล็ดพันธุ์จากบริษัท ทั้งที่เมล็ดพันธุ์ที่ถูกนำไปจดทะเบียนนั้น เกิดจากการสร้างสรรค์ของธรรมชาติ และเกษตรกรในโลกที่สาม ระบบสิทธิบัตรเมล็ดพันธุ์ที่ถูกนำไปจดทะเบียนนั้น เกิดจากการสร้างสรรค์ของธรรมชาติ และเกษตรกรในโลกที่สาม ระบบสิทธิบัตรเมล็ดพันธุ์จึงเป็นการลักขโมยเมล็ดพันธุ์ของชาวบ้านโดยบริษัทเมล็ดพันธุ์ภาคย์ทั่วโลกทางกฎหมายเป็นเครื่องมือแย่งชิงมรดกพันธุกรรมที่เกษตรกรผู้หญิงในโลกที่สามได้ปกป้องดูแลมาก่อน

พันธุวิศวกรรม (Genetic Engineering) มักได้รับการโอ้อวดว่าเป็นเทคโนโลยีสีเขียวเพื่อสิ่งแวดล้อมเป็นการผลิตอาหารธรรมชาติที่มีคุณค่าและปลอดภัย แต่จริง ๆ แล้วเป็นอาหารที่มีความเสี่ยงสูง ดังที่องค์การอาหารและยาของสหรัฐ (Food and Drug Administration) ได้จำแนกความเสี่ยงจากอาหารที่ผลิตจากเทคโนโลยีพันธุวิศวกรรมว่า

- อาจมีพิษใหม่ ๆ เกิดขึ้น
- คุณภาพด้านโภชนาการลดลง

- อาจมีการเปลี่ยนแปลงในองค์ประกอบของอาหาร

- สารโปรตีนชนิดใหม่ที่เป็นสาเหตุของอาหารเป็นพิษ อาจแพร่เข้าสู่แหล่งอาหาร

- ยีนส์ที่ทำให้เกิดภูมิต้านทานสารปฏิชีวนะ อาจลดประสิทธิภาพของยาปฏิชีวนะที่ใช้กับมนุษย์และสัตว์เลี้ยง

- การดัดสารพันธุกรรมบางตัวออกมา อาจสร้างผลร้ายข้างเคียงอื่น ๆ

- อาจมีอันตรายต่อสัตว์เลี้ยง

- การปลูกพืชจากเทคโนโลยีพันธุวิศวกรรม อาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ หรือเป็นอันตรายต่อสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ

บทที่ 4 ความหลากหลายทางชีวภาพ และบทบาทหญิง-ชาย: การพัฒนาร่วมกัน

ความหลากหลายทางชีวภาพอาจจำแนกออกเป็น 3 ระดับ คือ

1. ความหลากหลายทางพันธุกรรมในสิ่งมีชีวิตสายพันธุ์หนึ่ง ๆ
2. ความหลากหลายของชนิดสิ่งมีชีวิตในเขตหนึ่ง ๆ
3. ความหลากหลายของระบบนิเวศ

การสูญเสียความหลากหลายทางพันธุกรรมเกิดขึ้นมากในพันธุ์พืชทางการเกษตร จากการเร่งรัดพัฒนาการเกษตรภายใต้นโยบายการปฏิวัติเขียว ก่อให้เกิดโรค และแมลงระบาด เพราะความคับแคบของฐานพันธุกรรมพืช นอกจากนี้ กระแสโลกาภิวัตน์กำลังคุกคามสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรชีวภาพ และองค์ความรู้ของชุมชนเกี่ยวกับทรัพยากรสมุนไพร ผลผลิตจากป่า สวน ไร่ นา กำลังสูญหายไป ขาดความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร และอาหารธรรมชาติของผู้หญิง กำลังถูกมองข้าม แนวโน้มการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติมีมากขึ้น ทำให้ผู้หญิงหมดโอกาสใช้ทรัพยากร และไม่มีการถ่ายทอดความรู้สู่เยาวชน

รุ่นต่อไป กลไกที่ทำลายความหลากหลายทางชีวภาพ มีรากฐานสาเหตุมาจากปัญหาชุดเดียวกับที่เอารัดเอาเปรียบสตรีในทุกวันนี้ ได้แก่

1. การบริโภคทรัพยากรธรรมชาติอย่างสิ้นเปลือง และไม่ยั่งยืน
2. สินค้าจากภาคเกษตร ป่าไม้ และประมง มีจำนวนชนิดน้อยลง และมีการนำทรัพยากรรากฐานการยังชีพในชุมชนมาทำเป็นสินค้า
3. ความล้มเหลวของกลไกเศรษฐกิจ ที่ไม่ตระหนักถึงคุณค่าทรัพยากรธรรมชาติ แรงงานสตรี และคุณค่าอื่น ๆ ที่ไม่อาจวัดค่าทางเศรษฐกิจได้
4. ความไม่เป็นธรรมในการถือครอง และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ
5. ข้อจำกัดในองค์ความรู้ และ การนำความรู้มาประยุกต์ใช้
6. ระบบกฎหมาย และ สถาบันเศรษฐกิจ-การเมือง ส่งเสริมการใช้ทรัพยากรอย่างไม่ยั่งยืน

ได้มีความพยายามริเริ่มจากชุมชน และนานาชาติในการพัฒนาสถานะของผู้หญิง และฟื้นฟูทรัพยากรชีวภาพ มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม และการพัฒนาเครือข่ายของกลุ่มผู้สนใจภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการถ่ายทอดความรู้สู่เยาวชน ผู้บริโภคเริ่มสนใจผลิตภัณฑ์ธรรมชาติ แต่ในทางปฏิบัติจริง ๆ กลุ่มชาวบ้าน และองค์กรพัฒนาเอกชนจากโลกที่สาม ก็ยังไม่มีโอกาสได้เข้าร่วม

มีหลายคนเปรียบเทียบความหลากหลายทางชีวภาพว่าเสมือนดังห้องสมุด ที่ทำให้เราปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เป็นคลังภูมิปัญญาสำคัญของมนุษยชาติ แต่ปัจจุบันกำลังถูกคุกคามดังที่ Rochelean กล่าวเปรียบเทียบว่า “ขณะที่เรากำลังพยายามจัดหมวดหมู่สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ บนผืนโลกอยู่ แต่หนังสือบางเล่มบางหน้า กำลังสูญหายไป ขณะที่เรากำลังรวบรวม เรียบเรียง บางส่วนหายไปก่อนที่จะมีการบันทึกด้วยซ้ำ” แต่แม้จะมีผู้หันมา

สนใจองค์ความรู้พื้นบ้านในเรื่องทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพมากขึ้น แต่ภูมิปัญญาบางส่วน ของห้องสมุดกลับไม่ได้รับการเอาใจใส่ โดยเฉพาะ ส่วนของผู้หญิงในชุมชนท้องถิ่น

เป้าหมายของเรา คือ การพัฒนาอย่างยั่งยืน และเป็นธรรม การพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสังคม และความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างเพศชาย กับเพศหญิง นั่นคือบทบาทสตรีต้องได้รับการยกย่องมากกว่า ปัจจุบัน ควรมีการผนวกผู้หญิงให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา และอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ผู้หญิงควรมีสิทธิได้รับการจัดสรรทรัพยากรจากสถาบันต่างๆ มากขึ้น ควรได้มีโอกาสเท่าเทียมในทุกด้าน เช่น การศึกษา การฝึกอบรม การบริการสุขภาพ อำนาจการเมือง และการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ ซึ่งวิธีหนึ่งที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง คือ การให้มีผู้หญิงดำรงตำแหน่งบริหารมากขึ้น การสร้างพันธมิตรกับผู้ชายที่เข้าใจปัญหาสตรี การให้ผู้หญิงมีส่วนร่วมในกระบวนการต่าง ๆ โดยเฉพาะสถาบันวิจัยและสถาบันด้านการพัฒนา การพัฒนางานวิจัย และการเผยแพร่เรื่องราวของสตรี เป็นสิ่งจำเป็นที่จะทำให้บทบาทสตรีได้รับการยอมรับมากขึ้น

บทที่ 5 วิจัยความหลากหลายทางชีวภาพ ผลประโยชน์มหาศาล เพื่อใคร ?

การประเมินคุณค่าทางเศรษฐกิจของความหลากหลายทางชีวภาพ (Biodiversity Prospecting) เกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยยุคการล่าอาณานิคมของยุโรป โดยกอบโกยทรัพยากรชีวภาพจากประเทศอาณานิคม ในช่วงร้อยปีที่ผ่านมารูปแบบ และวิธีการกอบโกยทรัพยากรชีวภาพได้เปลี่ยนไปมาก แต่เนื้อหาและหลักการยังคงเดิม นักวิทยาศาสตร์ตะวันตกได้ศึกษากระบวนการปรับปรุงพันธุ์พืช และคุณประโยชน์ของสมุนไพร จากนั้นได้เริ่มต้นหาพันธุ์พืชพื้นบ้านจากประเทศโลกที่สามนำไปผสมหาพันธุ์ใหม่ หรือสกัดสาร

สมุนไพรทำเป็นยาออกวางขายตามท้องตลาด ปัจจุบันมีผู้สนใจสำรวจนำทรัพยากรชีวภาพมาใช้ และอนุรักษ์ทรัพยากรชีวภาพมากขึ้น โดยมีหลักการการสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพ 3 กิจกรรมหลัก คือ

1. การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ
2. การเก็บรวบรวม และการจำแนกตัวอย่างทรัพยากรชีวภาพนั้น
3. การวิจัยและการพัฒนาเพื่อประโยชน์ทางการพาณิชย์

โดยในขั้นตอนการอนุรักษ์ เก็บรวบรวมและจำแนกหมวดหมู่เบื้องต้นนั้น กระทำโดยคนในโลกที่สามที่เป็นแหล่งทรัพยากรทางชีวภาพ แต่การจำแนกอย่างละเอียด ตลอดจนการวิจัยและพัฒนาเพื่อประโยชน์ทางการพาณิชย์นั้นกระทำโดยผู้เชี่ยวชาญในประเทศอุตสาหกรรมเกือบทั้งสิ้น จึงมีความพยายามนำเสนอแนวคิดที่เป็นทางเลือกในการปฏิบัติ โดยดึงกำไรจากภาคอุตสาหกรรมที่ได้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพมาเป็นเงินทุนในการอนุรักษ์ และพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศโลกที่สาม โดยมีหลักการว่า

1. บรรษัทเอกชนที่ต้องการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพในประเทศโลกที่สามต้องจ่ายเงินในการเข้าถึงทรัพยากรนั้น
2. เงินทุนที่ได้รับจะต้องใช้ในกิจกรรมการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ ไม่ใช่เพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวหรือเฉพาะกลุ่ม
3. เงินทุนดังกล่าวจะมอบให้ชุมชนท้องถิ่นเท่านั้น

สัญญาข้อตกลงประเภทนี้จะระบุเงื่อนไขการจ่ายเงิน ล่วงหน้าสำหรับการเก็บรวบรวม และแยกประเภท รวมทั้งข้อตกลงเกี่ยวกับส่วนแบ่งประโยชน์ร่วมกัน และมีการอนุรักษ์ทรัพยากรชีวภาพไปด้วย

นอกจากการพัฒนาผลิตภัณฑ์ยาแล้วทรัพยากรชีวภาพยังมีคุณค่าต่อภาคอื่น ๆ อีก เช่น ภาคการเกษตร

ซึ่งคงมีความยุ่งยากในการทำสัญญากับบริษัทธุรกิจต่างประเทศ ที่ต้องการสำรวจพันธุกรรมพืช เพราะไม่มีมาตรการควบคุมการนำพันธุกรรมไปใช้ประโยชน์ทางการพาณิชย์ได้เลย ทั้งยังไม่มีหลักประกันว่าชุมชนท้องถิ่นจะได้รับผลประโยชน์จากโครงการสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพที่เกิดขึ้น

กรณีตัวอย่าง สมุนไพร และองค์ความรู้

1. สารอัลคาลอยด์ที่สกัดจากรากสมุนไพร *Rawolfia serpentina* ซึ่งชาวอินเดียใช้รักษาโรคความดันโลหิตสูงมาก่อนต่อมานักวิทยาศาสตร์ตะวันตกนำมาสกัดผลิตเป็นยารักษาความดันโลหิตจำหน่ายในสหรัฐ สร้างรายได้ให้แก่บริษัทในสหรัฐจำนวนมาก

2. กรณีสิทธิบัตรสะเดา

สะเดาเป็นไม้พื้นเมืองของประเทศอินเดีย และหลายประเทศในเอเชียชาวบ้านใช้สะเดาในการควบคุมแมลงและเป็นสมุนไพรแก้โรคภัย แต่การใช้เมล็ดสะเดา และสารอะซาทิแรคติน จากสะเดาป้องกันแมลง เป็นวิธีการที่ไม่สามารถจดทะเบียนสิทธิบัตรได้ เพราะถือเป็นสารธรรมชาติ และกระบวนการ สกัดที่ชาวบ้านใช้นั้นก็เป็นกรรมวิธีที่มีการแต่อดีต แต่รัฐบาลสหรัฐก็ให้มีการจดสิทธิบัตรกับ

- สารที่สกัดจากเปลือกสะเดาสด ซึ่งมีคุณสมบัติต้านมะเร็ง
- สารสกัดอะซาทิแรคติน จากเมล็ดที่อยู่ในรูปที่มีเสถียรภาพ
- สารป้องกัน และกำจัดแมลงที่ได้จากอนุพันธ์ของสารอะซาทิแรคติน และต่อมาเจ้าของสิทธิบัตรสะเดาคนหนึ่งได้ขายสิทธิบัตรสะเดาของตนให้กับ บริษัทผลิตสารเคมี

เห็นได้ว่า ระบบทรัพย์สินทางปัญญาที่มีอยู่เป็นระบบที่มีอคติต่อองค์ความรู้ชาวบ้าน ที่ผ่านมารัฐบาลไม่อนุญาตให้มีการจดสิทธิบัตรเทคโนโลยีของชาวบ้าน แต่เมื่อชาวตะวันตกนำเทคโนโลยีนั้นไปดัดแปลงเพียงเล็กน้อย กลับกลายเป็น “นวัตกรรม” ที่สามารถจดทะเบียนสิทธิบัตรได้

นอกจากปัญหาในทางปฏิบัติดังกรณีตัวอย่างแล้วยังมีบางประเด็นที่ควรพิจารณา คือ

- ความเหมาะสมในการตีค่าและซื้อขายทรัพยากรชีวภาพกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้เป็นทรัพย์สินส่วนตัวของบริษัทเอกชน

- ใครควรจะเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการกำหนด และได้รับประโยชน์จากการสำรวจทรัพยากรชีวภาพ

- บทบาท และสิทธิของชุมชนท้องถิ่นในการได้รับสิทธิประโยชน์จากการสำรวจทรัพยากรชีวภาพปัญหาพื้นฐานที่ชุมชนท้องถิ่นประสบอยู่ คือ ปัญหาสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะทรัพยากรที่ดิน เพราะถ้าปราศจากการรับรองสิทธิในเรื่องนี้ กิจกรรมการสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพก็คงไม่แตกต่างจากกระแสรายการค้าจากชุมชนดั้งเดิม 100 ปีที่ผ่านมา และผู้สูญเสียก็คือแหล่งทรัพยากรชีวภาพหรือระบบนิเวศ และชุมชนท้องถิ่นนั่นเอง

บทที่ 6 การสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพ: ความร่วมมือทางวิชาการ หรือการแสวงหาผลประโยชน์

อนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพเริ่มมีผลบังคับใช้ ตั้งแต่เดือนธันวาคม พ.ศ. 2536 โดยเน้นความร่วมมือแบบพหุภาคี เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพอย่างยั่งยืน แต่เนื้อหาของอนุสัญญามีได้กำหนดกลไกในการปฏิบัติที่จะผลักดันวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ให้เกิดผลในทางปฏิบัติ ทำให้อนุสัญญานี้ให้การรับรองต่อการทำสัญญาแบบทวิภาคี ระหว่างบริษัทธุรกิจเอกชน กับสถาบันวิชาการ หรือชุมชนเพื่อเข้าถึงทรัพยากรที่มีความหลากหลายทางชีวภาพโดยปราศจากแผนปฏิบัติการส่งเสริมความร่วมมือแบบพหุภาคี ซึ่งจะส่งผลให้เกิดความแตกแยกในกลุ่มชุมชนท้องถิ่น และ

ประเทศโลกที่สาม แต่ในขณะเดียวกัน อนุสัญญากลับให้อิสระกับบริษัทข้ามชาติในการจดสิทธิบัตรทรัพยากรชีวภาพ โดยไม่ต้องชดเชย หรือตอบแทนแก่ชุมชนพื้นเมือง ผู้ประดิษฐ์คิดค้นนวัตกรรมของชุมชนมาก่อนและพิทักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพนี้ไว้จนปัจจุบัน

กรณีข้อตกลง Merck/InBio

ข้อตกลงทวิภาคี เกี่ยวกับการประเมินมูลค่าทางเศรษฐกิจของความหลากหลายทางชีวภาพที่เปิดเผยต่อสาธารณะฉบับแรก (ประกาศในเดือนกันยายน พ.ศ. 2534 ก่อนมีการลงนามในอนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพ) คือ สัญญาระหว่างบริษัท Merck กับ สถาบันความหลากหลายทางชีวภาพแห่งชาติคอสตาริกา (INBio: Institute Nacional de Biodiversidad) ที่มีเนื้อหาข้อตกลงว่า สถาบัน InBio จะให้ความร่วมมือกับบริษัท Merck เพื่อรวบรวมสารสกัดเคมีจากพืช แมลง และจุลชีพ สำหรับใช้ในการพัฒนายาของบริษัท Merck โดยบริษัทจะจัดสรรงบประมาณ 1.135 ล้านดอลลาร์ ให้สถาบัน INBio เป็นเวลา 2 ปี ตลอดจนแบ่งสัดส่วนลิขสิทธิ์ (ไม่เปิดเผยจำนวน) ถ้ามีการพัฒนายานั้นเป็นผลิตภัณฑ์ออกจำหน่าย รวมทั้งสนับสนุนส่วนเทคนิค และการฝึกอบรมให้กับสถาบันเพื่อพัฒนาศักยภาพการทำงานด้านยาให้ และ INBio จะจัดสรรงบประมาณ และรายได้ที่อาจจะได้รับจากลิขสิทธิ์ให้กับกองทุนอนุรักษ์แห่งชาติคอสตาริกา สัญญานี้ถูกยกย่องให้เป็นแบบอย่างของความร่วมมือที่เหมาะสม แต่ก็มีหลายฝ่ายวิพากษ์วิจารณ์ว่า เป็นการประเมินค่าทรัพยากรของคอสตาริกาที่น้อยเกินไป เพราะคอสตาริกามีความหลากหลายทางชีวภาพอยู่ประมาณ 5-7% ของที่มีในโลก ซึ่งจะทำการให้บริษัท Merck เป็นจำนวนมหาศาล และยังได้ประชาสัมพันธ์ภาพพจน์ของบริษัทอีกด้วย

หลังจากนั้นก็ยังมีแนวโน้มการทำสัญญา

ลักษณะนี้มากขึ้น แต่พยายามปิดบังไม่ให้สาธารณชนทราบส่วนใหญ่บริษัทผลิตยาจะไม่เข้าไปสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศต่าง ๆ เอง แต่จะหาองค์กรมาเป็นตัวกลางการสำรวจแทน ชุมชนท้องถิ่นจึงแทบจะไม่มีโอกาสทราบว่า คนที่เข้ามาสำรวจ วิจัย เป็นใคร และเราควรจะทำอะไรกับใครในเรื่องการจัดสรรผลประโยชน์จากทรัพยากรนั้น

เดือนธันวาคม พ.ศ. 2536 หน่วยงานหลักของรัฐบาลสหรัฐ 3 หน่วยงาน คือ สถาบันสุขภาพแห่งชาติ, มูลนิธิวิทยาศาสตร์แห่งชาติ และหน่วยงานการพัฒนาระหว่างประเทศ ได้ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มความร่วมมือนานาชาติด้านความหลากหลายทางชีวภาพ (International Cooperative Biodiversity Group: ICBG) ได้ประกาศให้ทุนกับความร่วมมือระหว่างภาครัฐ-เอกชน ในการสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพ โดยมีเป้าหมาย คือ

- พัฒนาผลิตภัณฑ์ยาใหม่
- กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีความยั่งยืน
- การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ

นโยบายของกลุ่ม ICBG นี้ การจดทะเบียนสิทธิบัตรทรัพย์สินทางปัญญา เป็นประเด็นที่องค์กรที่เข้าร่วมจะต้องต่อรองกันเอง แต่เนื้อหา และเงื่อนไขของการจัดสรรผลประโยชน์ของแต่ละกลุ่มกลับปกปิดเป็นความลับ จากความไม่โปร่งใสนี้ ทำให้เชื่อว่าการจัดสรรผลประโยชน์คงไม่เป็นธรรมต่อชุมชนท้องถิ่นนัก และเงื่อนไขการจัดการผลประโยชน์คงอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของบริษัทธุรกิจในประเทศอุตสาหกรรม ซึ่งมีอิสระในการจดสิทธิบัตรทรัพย์สินทางปัญญาจากองค์ความรู้ของชุมชน และทรัพยากรชีวภาพได้อย่างเสรี ส่วนชุมชนท้องถิ่นไม่สามารถเข้าถึงระบบสิทธิบัตรนั้นด้วยเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม

นอกจากนี้บางข้อตกลงยังมีช่องโหว่ทางกฎหมาย และภาษาที่ต้องอาศัยการตีความอย่าง

แยบยล เพื่อหลีกเลี่ยงการจ่ายเงินชดเชยแก่ชุมชนหรือเพื่อเอาเปรียบชุมชน นอกจากนี้การบังคับสัญญาที่อยู่ภายใต้ระบบกฎหมายสหรัฐในการตีความและเรียกร้องสิทธิ อีกทั้งพืชสมุนไพรชนิดเดียวกันอาจมีอยู่ในหลายพื้นที่ และชุมชนที่มีพืชสมุนไพรชนิดนั้น ต่างก็มีการนำมาใช้ประโยชน์เหมือนกัน หรือแตกต่างกัน ทำให้บริษัทที่ต้องการเอาเปรียบชาวบ้านอ้างได้ว่า บริษัทได้รับตัวอย่างสมุนไพรนั้นจากชุมชนหรือประเทศที่มีเงื่อนไข สิทธิบัตร และการจัดสรรผลประโยชน์ที่เป็นประโยชน์ต่อบริษัทมากที่สุด แต่เมื่อได้พัฒนาสมุนไพรนั้นเป็นผลิตภัณฑ์ยาเพื่อจำหน่ายกลับสงวนสิทธิที่จะจ่ายค่าชดเชยแก่ชุมชน ซึ่งชุมชนแทบจะไม่มีเครื่องมือ หรือกลไกใดในการบังคับให้บริษัทปฏิบัติตามสัญญาได้เลย

คำถามที่ต้องตอบ

ก.) อนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพ จะช่วยให้ชุมชนได้รับการชดเชย และมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือไม่

- การจัดสรรผลประโยชน์ยังไม่มีมาตรการบังคับให้บริษัทผลิตยาข้ามชาติปฏิบัติตามสัญญา และชุมชนท้องถิ่นไม่มีหลักประกันที่จะเรียกร้องสิทธิประโยชน์ เนื่องจากชุมชนถูกกีดกันไม่ให้มีส่วนร่วมในข้อตกลงตั้งแต่ต้น มันเป็นการตกลงระหว่างบริษัทยาข้ามชาติ กับสถาบัน หรือหน่วยงานของรัฐบาลเท่านั้น

ข.) ภูมิปัญญา: สิทธิ หรือ สินค้า

- เทคโนโลยีชีวภาพทำให้สมุนไพรพื้นบ้าน และภูมิปัญญาท้องถิ่นลดความสำคัญลงจากการพัฒนาโดยสภักดีสารสำคัญจากสมุนไพรแทนระบบยาสมุนไพรพื้นบ้าน และเมื่อถูกจดทะเบียนสิทธิบัตร ชุมชนก็จะหมดความสำคัญ และไม่มีสิทธิในสารพันธุกรรมนั้น คำถามที่เกิดขึ้นคือ ชุมชนท้องถิ่นควรมีสิทธิในการปฏิเสธนักล่าสมุนไพร กับการ

จดสิทธิบัตรทรัพยากรธรรมชาติ และองค์ความรู้ของเขาเพียงใด

ค.) การถ่ายทอดเทคโนโลยี: ใครได้ใครเสีย

- ความพยายามในการสร้างภาพพจน์ว่าโครงการความร่วมมือในการสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพจะส่งเสริมการถ่ายทอดเทคโนโลยีและการฝึกอบรมทางเทคนิคจากประเทศอุตสาหกรรมแต่แท้จริงแล้วการกระทำดังกล่าวนั้นมุ่งให้ประเทศในโลกลำสาม ซึ่งมีค่าแรงถูก และเป็นคนในพื้นที่ของแหล่งทรัพยากร สามารถช่วยสำรวจ รวบรวม และจำแนกพันธุ์ขั้นต้นได้ เพื่อส่งเป็นวัตถุดิบให้ประเทศอุตสาหกรรมนำไปพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ราคาแพง

ง.) ทวิภาคี หรือ พหุภาคี

- ข้อตกลงแบบทวิภาคี ระหว่างประเทศในโลกลำสาม และประเทศอุตสาหกรรม อาจมีผลลบต่อกระบวนการเจรจาพหุภาคี เพื่อหามาตรการร่วมกันในการอนุรักษ์ และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ ข้อตกลงแบบทวิภาคีอาจทำให้เกิดการกีดกันการเข้าถึงทรัพยากร หรือแข่งขันกันขายทรัพยากรชีวภาพของตนในประเทศโลกลำสาม ดังนั้นการจัดทำมาตรการแบบพหุภาคีโดยเร่งด่วนเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อส่งเสริมการแลกเปลี่ยนทรัพยากรชีวภาพ โดยเฉพาะในประเทศโลกลำสามด้วยกันเอง

มูลนิธิพัฒนาชนบทนานาชาติ (RAFT) และเครือข่ายความหลากหลายทางชีวภาพของคนพื้นเมืองร่วมกันทำร่างข้อเสนอแนะที่เป็นหลักการของความร่วมมือในการสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งได้นำเสนอต่อที่ประชุมของภาคีอนุสัญญา (COPs.) ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2538 มีสาระสำคัญ คือ

- ควรพัฒนาความร่วมมือแบบพหุภาคีระหว่างประเทศโลกลำสามด้วยกันเอง และควรมีหลักประกันสิทธิประโยชน์ของชุมชนท้องถิ่นในข้อตกลงการเข้าถึง และพัฒนาทรัพยากรพันธุกรรมระหว่าง

ประเทศโลกลำสามกับประเทศอุตสาหกรรม ส่วนผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ ควรได้จากการพัฒนาความร่วมมือระหว่างประเทศโลกลำสามด้วยกันเอง

- แนวทางแก้ปัญหาสิทธิบัตรไม่ควรนำระบบทรัพย์สินทางปัญญาแบบผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมมาใช้กับชุมชนท้องถิ่นแต่ควรส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพชุมชนในการพัฒนาความรู้ทางภูมิปัญญาที่เป็นบูรณภาพ (Intellectual Integrity) และหลักการของบูรณภาพทางภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่นต้องได้รับการรับรองจากอนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพ

หลักการบูรณภาพทางปัญญารวมความถึงสิทธิของชุมชนท้องถิ่นที่จะได้ประโยชน์ร่วมกันจากภูมิปัญญาของพวกเขา การได้รับการตอบแทนในฐานะชุมชนที่ร่วมกันอนุรักษ์ และพัฒนาทรัพยากรชีวภาพที่มีคุณค่ารวมถึงสิทธิของชุมชน และประเทศในการปฏิเสธการสำรวจความหลากหลายทางชีวภาพใด ๆ ก็ได้

การระงับการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพ (Moratorium): หากประชาคมโลกยังไม่สามารถจัดตั้งกลไกการใช้ประโยชน์ทรัพยากรชีวภาพร่วมกันที่เป็นธรรมกับชุมชนท้องถิ่น รัฐบาลของประเทศแหล่งพันธุกรรมย่อมมีสิทธิ์ระงับการสำรวจรวบรวมทรัพยากรชีวภาพจนกว่าจะมีกลไกที่ทุกฝ่ายมีความทัดเทียมกันภายใต้ความร่วมมือแบบพหุภาคี

ห้ามจดสิทธิบัตร: ไม่ควรอนุญาตให้มีการจดสิทธิบัตรสิ่งมีชีวิต หรือกระบวนการของสิ่งมีชีวิต หากพืชสมุนไพร และภูมิปัญญาพื้นบ้านยังมิได้รับการคุ้มครองทางกฎหมาย

การมีส่วนร่วม: อนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพ ควรให้ความสำคัญแก่ประเทศผู้สนับสนุนด้านทรัพยากรชีวภาพให้ได้มีส่วนร่วมมากกว่าประเทศผู้สนับสนุนด้านการเงิน

ชุมชนพื้นเมือง: ควรให้การสนับสนุนทาง

การเงินแก่องค์กรชุมชนพื้นเมืองในระดับภูมิภาค และนานาชาติเพิ่มขึ้น เพื่อที่จะได้มีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการตัดสินใจต่าง ๆ ที่มีผลต่อการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่น และควรมีหลักประกันการมีส่วนร่วมให้กับองค์กรชุมชนท้องถิ่น และได้รับผลประโยชน์โดยตรงอย่างเป็นธรรม

บทที่ 7 โครงการวิจัย และพัฒนาภูมิปัญญาพื้นบ้าน กับความหลากหลายทางชีวภาพ

ส่วนใหญ่ชุมชนท้องถิ่นในชนบทยังคงรักษาความหลากหลายทางชีวภาพในไร่ นา และยาสมุนไพรไว้ในระบบธรรมชาติดั้งเดิม มีการสั่งสม และถ่ายทอดองค์ความรู้ต่าง ๆ สู่ลูกหลาน ครอบครัวยุคใหม่ที่ยังดำเนินชีวิตตามแบบแผนดั้งเดิม แต่โครงการวิจัย และการพัฒนาบางอย่างอาจส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาพื้นบ้าน และความหลากหลายทางชีวภาพ ได้แก่ โครงการวิจัยเกี่ยวกับ

ก.) ความหลากหลายทางชีวภาพทางการเกษตร

คนสำคัญที่อยู่เบื้องหลังความก้าวหน้าในการพัฒนาการเกษตรของโลก คือ ศูนย์วิจัยเกษตรนานาชาติ และเกษตรกรพื้นบ้านได้ดำเนินการพัฒนางานวิจัย และฝึกอบรมทางการเกษตรในประเทศกำลังพัฒนา โดยอาศัยทรัพยากรพันธุกรรมพืชจากไร่ นา ของประเทศในโลกลำสาม มีการเก็บรวบรวมปรับปรุงพันธุ์ใหม่จากพันธุ์พื้นบ้าน และใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการพัฒนา แล้วนำไปจดทะเบียนสิทธิบัตรพันธุ์พืชผลิตเมล็ดพันธุ์ลูกผสมที่มีราคาแพง มาขายให้เกษตรกรในโลกลำสาม ก่อให้เกิดผลประโยชน์อย่างมหาศาลแก่ประเทศอุตสาหกรรม

ข.) ความหลากหลายทางชีวภาพกับยารักษาโรค

ประเทศกำลังพัฒนามีพืชพันธุ์ที่นำมาใช้

เป็นยาได้อยู่ประมาณสองในสามของพืชพันธุ์ที่มีอยู่บนโลก (อุตสาหกรรมผลิตยารักษาโรค ต้องพึ่งพาทรัพยากรชีวภาพจากโลกลำสามเช่นเดียวกับอุตสาหกรรมทางการเกษตร) ประเทศอุตสาหกรรมกำลังสนใจการพัฒนาพืชสมุนไพรเพื่อนำมาผลิตยาอาหารสุขภาพ บำบัดโรคมะเร็ง และอื่น ๆ โดยอาศัยองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่นเพื่อกันหาพืชพันธุ์ได้รวดเร็ว และมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น นับเป็นการใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านเพื่อผลประโยชน์ทางการค้า

ภูมิปัญญาท้องถิ่นและดิน

สิ่งที้นำมาใช้ทำยารักษาโรคนอกจาก พืช และสัตว์แล้ว ยังสามารถใช้จุลินทรีย์ในดิน เป็นยารักษาโรค หรือเพื่อประโยชน์ทางการเกษตร ซึ่งชุมชนท้องถิ่นก็มีการใช้ประโยชน์นี้อยู่แล้ว เพียงแต่ไม่มีกระบวนการผลิตสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในดินนี้ว่าเป็นอะไร ประเทศอุตสาหกรรมได้เข้ามาสำรวจ โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น และเก็บตัวอย่างจุลินทรีย์ในดินไปใช้ประโยชน์ และจดสิทธิบัตรโดยไม่มีกระบวนการดูแลแหล่งที่มาของจุลินทรีย์ในดิน ชุมชนที่เสียโอกาสก็ไม่มีโอกาสเรียกร้องสิทธิประโยชน์ใด ๆ

ค.) การสำรวจพันธุกรรมของคนพื้นเมือง

นักวิจัยจากประเทศอุตสาหกรรมสนใจศึกษาวิจัยทางมนุษยวิทยา เกี่ยวกับคนพื้นเมืองมานานแล้ว เมื่อเทคโนโลยีก้าวหน้าจนสามารถวิเคราะห์ DNA ของมนุษย์จากชุมชนพื้นเมืองได้สะดวก งานวิจัยด้านนี้ก็ได้รับความสนใจมากขึ้น และมีข้อขัดแย้งกับคนพื้นเมือง เช่น กรณีที่ซูด และเคลื่อนย้ายศพชาวพื้นเมืองไปศึกษาในประเทศอุตสาหกรรม จนมีการเรียกร้องให้นำศพบรรพบุรุษของชาวพื้นเมืองกลับคืนที่เดิม

การจดสิทธิบัตรเซลล์มนุษย์

การจดสิทธิบัตร Cell Line ของมนุษย์เริ่มมีปรากฏ และมีแนวโน้มว่าจะมีการขอจดสิทธิบัตรเซลล์มนุษย์เพิ่มขึ้น เนื่องจากข้อตกลงของ GATT

ในส่วนเกี่ยวกับสิทธิทรัพย์สินทางปัญญา กำหนดให้ประเทศภาคีที่ลงนามออกกฎหมายภายในประเทศ อนุญาตให้มีการจดสิทธิบัตรจุลินทรีย์ และ Cell Line ในมนุษย์ได้ และเมื่อประเทศภาคีให้สัตยาบันกับอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ตัวอย่างทรัพยากรชีวภาพ (รวมทั้งเซลล์ของคนพื้นเมือง) ที่มีผู้เก็บรวบรวมจะตกเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้รวบรวมนั้น

ง.) ความหลากหลายทางชีวภาพกับภาคอุตสาหกรรม

การพัฒนาเทคโนโลยีที่ผ่านมาก่อให้เกิดปัญญามลพิษจากอุตสาหกรรม ทำให้ภาคอุตสาหกรรมบางส่วนเริ่มใช้วัตถุดิบจากพืชแทนวัสดุสังเคราะห์มากขึ้น เพราะวัตถุดิบจากพืชปลอดภัยต่อสิ่งแวดล้อม มีปริมาณมาก และราคาต่ำ แนวโน้มนี้อาจเป็นโอกาสของชุมชนท้องถิ่นในการขยายการส่งออกวัตถุดิบได้มากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันบริษัทธุรกิจจากต่างชาติก็อาจพยายามแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติจากชุมชนท้องถิ่นได้เช่นกัน

บทวิจารณ์ทั่วไป

1. เนื้อหาในหนังสือเล่มนี้เป็นการรวบรวมบทความที่น่าสนใจในหนังสือต่างประเทศหลายเล่มที่กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น กับความหลากหลายของทรัพยากรชีวภาพในแง่มุมต่าง ๆ การยกตัวอย่างเหตุการณ์ การอธิบายความ หรือข้อมูลในบางเรื่อง เป็นเรื่องราวในต่างประเทศ ซึ่งบางประเด็นไม่สามารถเข้าใจได้ชัดเจนนัก หากผู้เขียนได้มีการนำเหตุการณ์หรือกรณีตัวอย่างในประเทศไทย ประเทศเพื่อนบ้าน หรือแทรกข้อมูลที่เกี่ยวข้องในเมืองไทย คงจะทำให้สามารถมองเห็นภาพ และเข้าใจเรื่องราวได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

2. การนำเสนอข้อมูลในหนังสือเล่มนี้ ผู้เรียบเรียงพยายามที่จะลำดับเรื่องราวในระดับพื้นฐานก่อนแล้วจึงค่อยลงลึกในข้อมูลของการสำรวจการวิจัย

ตลอดจนเรื่องราวของอนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพ และสิทธิบัตรทรัพย์สินทางปัญญา การจดสิทธิบัตรจากเซลล์มนุษย์ ซึ่งทำให้ผู้อ่านสามารถทำความเข้าใจตามได้ไม่ยากนัก แต่ในบางกรณี การลำดับเรื่องราวขาดความต่อเนื่อง และด้วยความเป็นเอกภาพ เช่น บทที่ 3 ที่กล่าวถึง ภูมิปัญญาพื้นบ้านของผู้หญิง กับบทที่ 4 ที่กล่าวถึง บทบาทร่วมกันของชาย-หญิงในการพัฒนา แต่ข้อมูลของทั้งสองบทนี้ ต่างมีการกล่าวถึง ความสำคัญ และบทบาทของผู้หญิงที่ถูกมองข้ามไปเช่นกัน ซึ่งข้าพเจ้าคิดว่าข้อมูลทั้งหมดควรจะรวบรวมไว้ในบทเดียวกันคือบทที่ 3 และบทที่ 4 ควรจะนำเสนอข้อมูลในด้านบทบาทของผู้ชายและผู้หญิงในการร่วมกันพัฒนามากกว่าเพื่อที่ผู้อ่านจะได้ทำความเข้าใจได้เป็นลำดับ ไม่วกวน และอีกตัวอย่างเช่นในบทที่ 3 มีการกล่าวถึงเรื่อง พันธุวิศวกรรมด้วย ซึ่งหากนำเรื่องนี้จัดไว้ในบทอื่น เช่น บทที่ 2 ซึ่งมีการกล่าวถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรพันธุกรรม คงจะทำให้ข้อมูลมีการเรียงลำดับเรื่องราว ซึ่งผู้อ่านสามารถจัดหมวดหมู่ ลำดับ และประมวลความคิดทำความเข้าใจได้ง่ายขึ้น

3. ภูมิปัญญาพื้นบ้านกับความหลากหลายทางชีวภาพเป็นสิ่งสำคัญและเป็นเรื่องที่น่าสนใจที่บุคคลทั่วไปไม่ค่อยคิดถึงมากนัก การที่ผู้เรียบเรียงได้รวบรวมบทความนำเสนอข้อมูล และแง่คิดในประเด็นต่าง ๆ ที่ทันสมัย และมีความสำคัญ จะช่วยกระตุ้นให้ผู้ที่อ่านหนังสือเล่มนี้ได้ติดตาม และมองปัญหาหลาย ๆ ด้าน พิจารณาข้อดี ข้อเสีย และเกิดความห่วงใยในภูมิปัญญาพื้นบ้าน และความหลากหลายทางชีวภาพ ได้ตระหนักถึงคุณค่า และตื่นตัวต่อแนวโน้มเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต หนังสือเล่มนี้จึงเหมาะกับผู้ที่สนใจ และคนไทยทุกคน เพราะเป็นสิ่งที่ทุกคนควรทราบ และมองเห็นถึงความสำคัญ ตลอดจนความเป็นไปต่าง ๆ เพื่อที่ทุกคนจะได้มีส่วนร่วมในการ

ส่งเสริมการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น และความหลากหลายทางชีวภาพ หรืออย่างน้อยที่สุด เพื่อจะได้ไม่มีส่วนในการทำลายสิ่งนี้ เหตุเพราะความเพิกเฉย ความไม่รู้ หรือความรู้เท่าไม่ถึงการณ์

บทวิจารณ์ด้านสาระ และ แนวความคิด

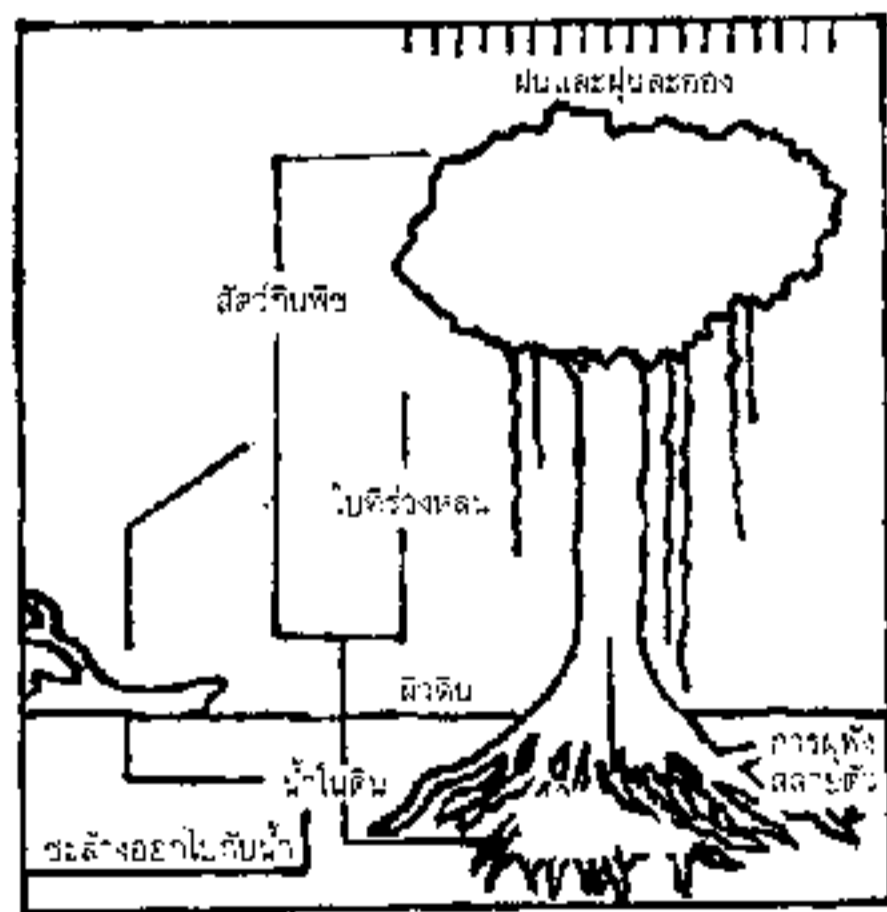
ผู้เรียบเรียงได้พยายามนำเสนอข้อมูล และแนวคิด เกี่ยวกับภูมิปัญญาพื้นบ้าน กับ ความหลากหลายทางชีวภาพแยกเป็นประเด็นใหญ่ ๆ ที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

1. **วิถีเกษตรชุมชน** เป็นวิถีการดำเนินชีวิต และการทำการเกษตรที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ และมีการพัฒนาการเกษตรที่กลมกลืนกับธรรมชาติ มีความเข้าใจในระบบนิเวศอย่างถ่องแท้ และเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนมากกว่าระบบการพัฒนาการเกษตรสมัยใหม่ของนักวิชาการ และรัฐบาลที่นำแบบอย่างของชาวตะวันตกมาใช้

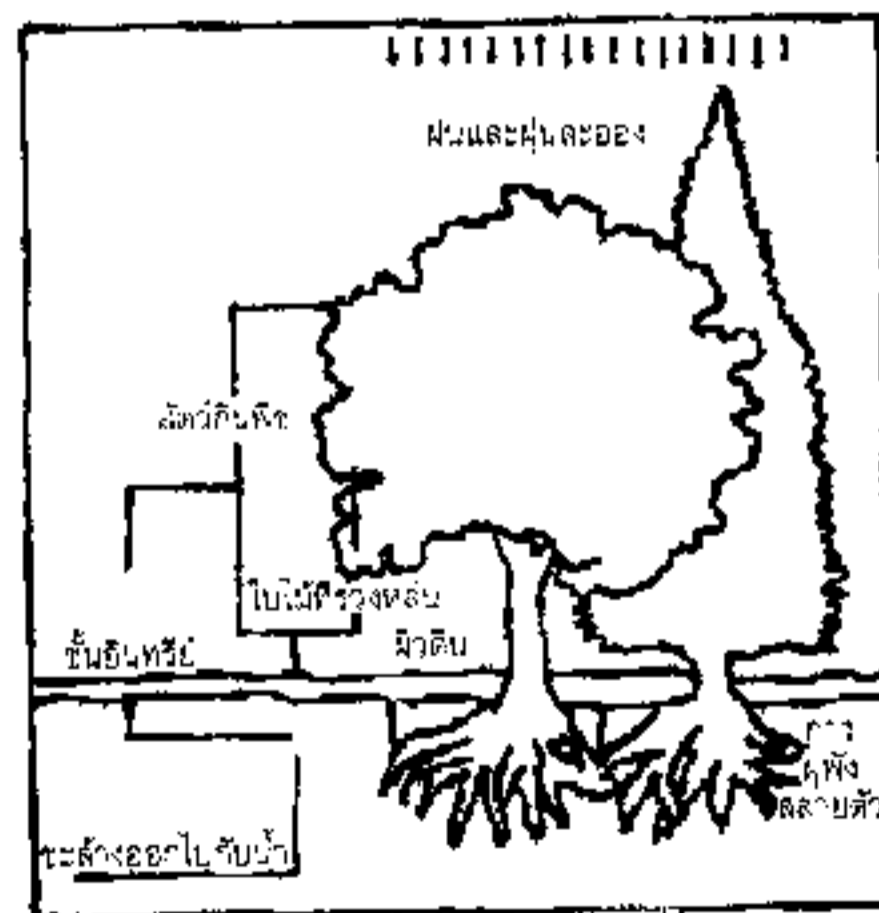
ข้าพเจ้าคิดว่าเห็นด้วยกับแนวความคิดนี้ และใครจะนำข้อมูลมาสนับสนุนแนวความคิดนี้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น กล่าวคือ เราสามารถแบ่งการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรพันธุกรรม หรือ การทำการเกษตรของชาวบ้าน หรือ เกษตรกรไทยได้เป็น 3 ลักษณะคือ

- 1.) รูปแบบการเกษตรแบบดั้งเดิม
- 2.) รูปแบบการเกษตรสมัยใหม่

3.) **รูปแบบของเกษตรกรรมทางเลือก**
โดยลักษณะแรก รูปแบบการเกษตรแบบดั้งเดิมเป็นการกระทำในสภาพแวดล้อมธรรมชาติ มีการปลูกไม้ยืนต้น การเลี้ยงสัตว์ และปลูกพืชเกษตรอย่างสอดคล้อง และเกื้อกูลกับระบบนิเวศในท้องถิ่น (เจริญ คัมภีร์ภาพ, 2538: 33) หรือแม้แต่การเกษตรกรรมแบบแรกสุดของมนุษย์ คือ เกษตรกรรมแบบถาง และเผา (Slash and Burn Agriculture) ที่มีการตัดและเผาต้นไม้ทั้งหมดในแปลงธรรมชาติ ทิ้งไว้ให้แห้งแล้วจึงเผา ต่อมาจึงปลูกพืชด้วยวิธีการง่าย ๆ ปลูกพืชที่ไม่ต้องเอาใจใส่มากนัก เช่น ข้าวไร่ และพืชที่ใช้ในชีวิตประจำวันซึ่งการเพาะปลูกนี้มักจะใช้พื้นที่นั้นซ้ำประมาณ 2-5 ฤดูกาลเพาะปลูก ขึ้นอยู่กับลักษณะพื้นที่ ความสมบูรณ์ของดิน และพืชพันธุ์ที่ปลูกเมื่อผลผลิตเริ่มลดลง ก็ทิ้งพื้นที่เดิมให้มีการฟื้นตัว มีพืชพันธุ์ตามธรรมชาติเข้ามาแทนที่ ปรับให้พื้นที่นั้นกลับสู่ความเป็นธรรมชาติดั้งเดิม อาจใช้เวลาประมาณ 10-30 ปี ถ้ามองอย่างผิวเผินอาจตัดสินว่า ระบบเกษตรกรรมแบบถางถาง และเผาเป็นระบบที่ทำลายระบบนิเวศตามธรรมชาติ และใช้ประโยชน์จากที่ดินอย่างสิ้นเปลือง แต่ผลจากการวิเคราะห์พบว่า ระบบนี้เป็นระบบที่เข้าใจกระบวนการนิเวศอย่างลึกซึ้ง กล่าวคือ จากการเปรียบเทียบวงจรการหมุนเวียนของสารอาหาร

เขตร่อง

เขตอบจุ่น

ในระบบนิเวศเขตอบอุ่นกับเขตร้อน

จะเห็นว่าเขตร้อนแหล่งสะสมอาหารของพืชอยู่ในมวลชีวภาพ หรือเนื้อไม้ และดินในเขตร้อนมีการจับสารอาหารไว้ในรูปที่พืชไม่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ ดังนั้นจึงต้องเผา เพื่อให้เกิดกระบวนการปลดปล่อยธาตุอาหารที่เก็บไว้ในรูปมวลชีวภาพออกมาใช้ เมื่อมีการเพาะปลูกสารอาหารถูกใช้ไปจนเหลือน้อยก็เลิกทำการเพาะปลูกปล่อยให้มีการสะสมมวลชีวภาพใหม่ (จิรากรณ์ คชเสนี, 2540: 59-62) แต่วงจรดังกล่าวนั้นเป็นไปได้ในพื้นที่เพาะปลูกที่ไม่ใหญ่มาก ยังมีป่าอยู่ข้างแปลงปลูก และต้องใช้เวลาช้านานในการฟื้นตัว ขณะที่จำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น ความต้องการที่ดินและผลผลิตมีมากขึ้น การเกษตรแบบทำไร่หมุนเวียนแปรเปลี่ยนไปไม่มีเวลามากพอให้ป่าฟื้นตัวเต็มที่ (สก็อต ลิวอิส, 2537: 67-70) รูปแบบการเกษตรสมัยใหม่จึงเข้ามา และกระทำกันอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ จนอาจเรียกได้ว่าเป็นการเกษตรกระแสหลัก เนื่องจากอิทธิพลของการปฏิวัติเขียว โดยการส่งเสริมของทางราชการให้เกษตรกรใช้เมล็ดพันธุ์ใหม่ ๆ ที่นักวิชาการปรับปรุงพันธุ์ให้เน้นการปลูกพืชพาณิชย์เป็นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเน้นการส่งออก สนับสนุนการใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช และเครื่องจักรกลการเกษตร และระบบชลประทาน (เจริญ คัมภีร์ภาพ, 2538: 33-35) ซึ่งการใช้ปุ๋ยเคมีสามารถช่วยเพิ่มผลผลิตได้เพียงระยะหนึ่ง จากนั้นการใส่ปุ๋ยเคมีมากขึ้น ก็ไม่ได้ช่วยเพิ่มผลผลิตได้เลย (กระแสโลก, วิฑูรย์ ปัญญากุล, 2538: 32) และ การใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ก็ปรากฏว่าวัชพืช และศัตรูพืชอื่น ๆ มีกลไกการสร้างภูมิต้านทานต่อสารเคมีเหล่านั้นได้อย่างรวดเร็ว ทำให้การควบคุมไม่ประสบความสำเร็จ (จิรากรณ์ คชเสนี, 2540: 83) ผลของการปฏิวัติเขียวในรอบ 30 ปีที่ผ่านมาทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพลดลง พันธุ์ข้าวพื้นเมืองของไทยสูญหายไปจากโลกเกือบ 20,000 สายพันธุ์ ประเทศไทยต้องพึ่งพาประเทศ

อุตสาหกรรมตะวันตก เกษตรกรยากจนลง เกิดปัญหาสารเคมีตกค้าง และปัญหาอื่น ๆ อีกมาก นักวิชาการบางส่วนจึงเริ่มให้ความสนใจกับเกษตรกรรมธรรมชาติ ซึ่งนักปราชญ์ชาวจีนผู้ป็น คือ ฟูกุโอะกะ คิดขึ้นเป็นการเพาะปลูกที่ลอกเลียนธรรมชาติ ไม่ต้องพึ่งพาปุ๋ยเคมี (รังรอง, 2536: 69) ซึ่งก็มีลักษณะเหมือนกับวิธีการเกษตรของชุมชนในลักษณะที่ 3 รูปแบบของเกษตรกรรมทางเลือก (Alternative Agricultural) อันเป็นระบบเกษตรกรรมที่มีพื้นฐานการดำเนินกิจกรรมที่สอดคล้องกับระบบนิเวศ โดยสามารถดำเนินต่อไปได้อย่างยั่งยืน ไม่ก่อผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม และคุณภาพชีวิตของเกษตรกร และผู้บริโภคมีการใช้พืชสมุนไพรในการปราบศัตรูพืช ปลูกพืชหลาย ๆ ชนิด ไม่ปลูกพืชชนิดเดียว ทำให้ธรรมชาติมีการควบคุมกันเองในการต้านทานศัตรูพืช (รังรอง, 2536: 70) หรือกล่าวได้ว่าเป็น เกษตรธรรมชาติ คือ งานเพาะปลูกแห่งจิตวิญญาณ คือ วิธีแห่งการคืนสู่สภาวะปกติธรรมดา เคารพต่อวิถีแห่งธรรมชาติ ไม่ล่วงเกินธรรมชาติ (คิน ญางเดิม, 2539: 32-34) ซึ่งก็ได้มีนักวิชาการสมัยใหม่ให้ความสนใจ และเสนอแนะกลไกทางธรรมชาติ กันประกอบด้วย

การควบคุมศัตรูพืชโดยวิธีการทางธรรมชาติ (แทนการใช้ยาฆ่าแมลง และสารเคมี)

- ใช้ปุ๋ยธรรมชาติ (แทนปุ๋ยเคมี)
- ใช้เทคโนโลยีพื้นฐานที่เหมาะสมกับธรรมชาติ (แทนเทคโนโลยีสมัยใหม่)
- ใช้ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเองขนาดเล็ก (แทนธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่) (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2541: 178)

จะเห็นได้ว่าระบบการเกษตรที่นักวิชาการและรัฐบาลพยายามศึกษาค้นคว้า และสนับสนุนให้เกษตรกรปฏิบัติตามระบบเกษตรกรรมสมัยใหม่นั้น ที่สุดแล้วก็มีอาจทำให้เกษตรกรประสบผลสำเร็จในการเพิ่มผลิตผลและดำรงความหลากหลายทางชีวภาพ

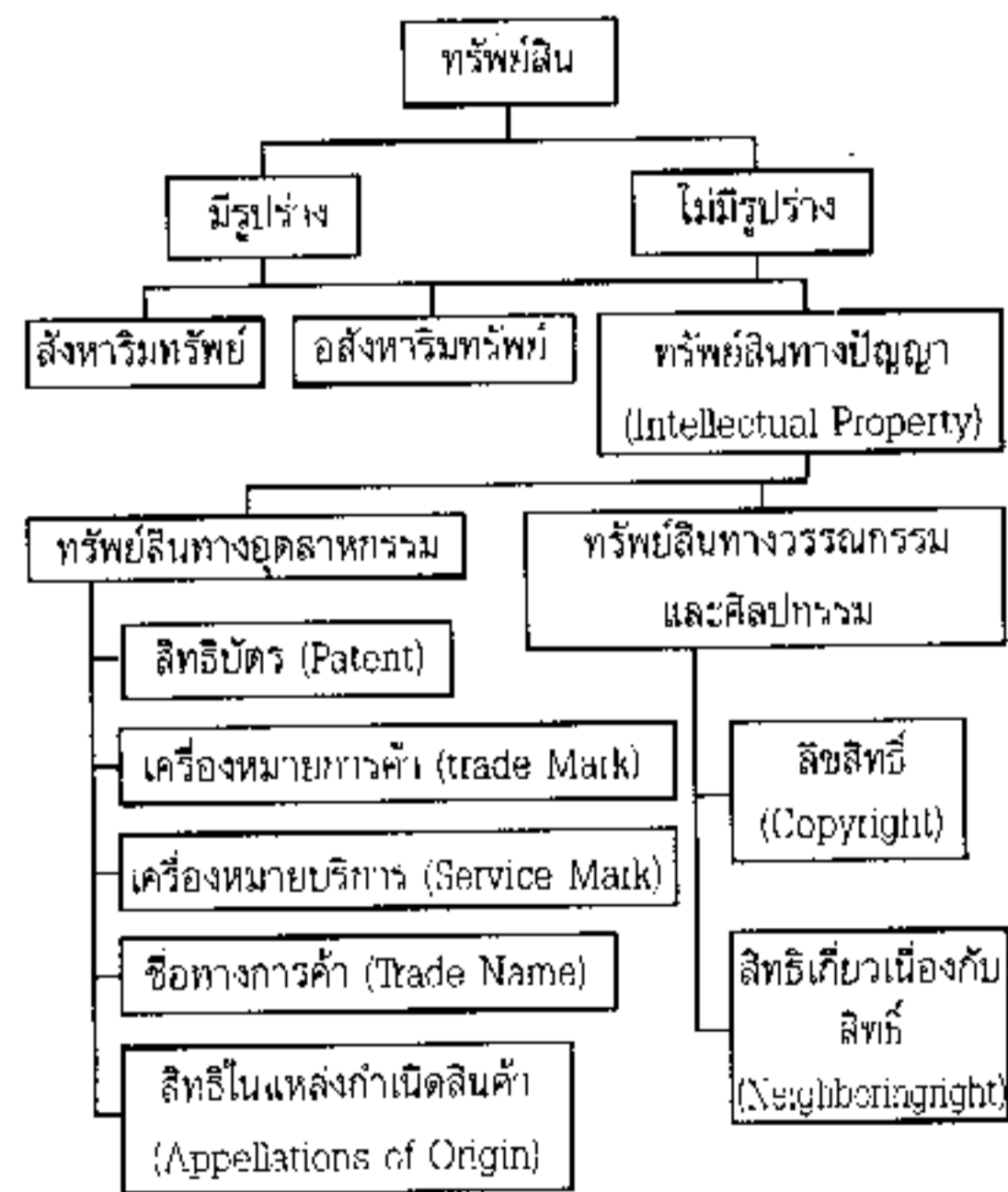
ไว้ได้เลย กลับก่อให้เกิดผลประโยชน์แก่นายทุน การพึ่งพาประเทศอุตสาหกรรม การสูญหายของทรัพยากรชีวภาพนับเป็นความล้มเหลวของการปฏิบัติเขียว ซึ่งท้ายที่สุดนักวิชาการก็เริ่มให้ความสนใจกับเกษตรกรรมทางเลือกใหม่ ซึ่งก็คือ เกษตรกรรมธรรมชาติ เป็นวิถีการเกษตรที่ชุมชนใช้เลี้ยงชีวิตครอบครัว และชุมชนมาเนิ่นนานแล้วนั่นเอง

2. สิทธิบัตรและอนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศโลกที่สามโดยประเทศอุตสาหกรรม

หนังสือเล่มนี้ผู้เรียบเรียงได้นำเสนอข้อดี-ข้อเสีย ตลอดจนกรณีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงการถกถวญผลประโยชน์ของประเทศอุตสาหกรรมกับการเสียเปรียบของประเทศไทยในโลกที่สาม ในเรื่องผลประโยชน์จากการเข้าถึงทรัพยากรที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ แต่ผู้เรียบเรียงไม่ได้กล่าวถึงกรณีตัวอย่างในประเทศไทย และไม่มีการนำเสนอแนวทางที่จะรับมือ หรือป้องกันปัญหาที่ข้าพเจ้าจึงขอเพิ่มเติมในส่วนนี้ กล่าวคือ

ประเทศไทยตั้งอยู่ในบริเวณป่าเขตร้อน ลักษณะป่าเป็นรอยต่อระหว่างป่าดิบชื้น กับป่าผลัดใบเขตร้อนของโลก ซึ่งเขตร้อนที่มีความหลากหลายทางชีวภาพอยู่ในระดับสูง มีพืชประจำถิ่นอยู่มากมายหลายชนิดซึ่งอยู่ในกระแสการใช้ประโยชน์เพื่อเป็นฐานทางวัตถุดิบ ไม่ต่างจากป่าเขตร้อนเขตอื่นในโลก โดยเฉพาะพืชสมุนไพรที่มีศักยภาพด้านเภสัชกรรมในอนาคต ดังที่ปรากฏในกรณี “เปล้าน้อย” พืชสมุนไพรที่ถูกบริษัทในประเทศญี่ปุ่นนำไปสกัดเป็นยารักษาโรคกระเพาะอาหาร ภายได้ชื่อการค้า “แคลแนกซ์” (KELNAC) ของบริษัทซึ่งเกี่ยวข้องกับประเทศไทย โดยอาศัยความรู้พื้นฐานจากการใช้พืชสมุนไพรชนิดนี้ จากภูมิปัญญาชาวบ้านของไทยผลิตยาดังกล่าว ส่งขายไปทั่วโลกมีมูลค่าหลายพันล้านบาท โดยประเทศไทยไม่ได้ประโยชน์ตอบแทนใดๆ เนื่องจากผลิตภัณฑ์ ยาภายใต้ชื่อการค้า แคลแนกซ์ ถูก

คุ้มครองด้วยสิทธิบัตรที่เป็นของบริษัทซึ่งเกี่ยวแต่ผู้เดียวในการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจึงกล่าวได้ว่า ข้อกำหนด และเงื่อนไขเกี่ยวกับความคุ้มครองในเรื่องสิทธิบัตร ทำให้การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพภายใต้เงื่อนไขอนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นการอนุรักษ์เพื่อก่อให้เกิดการใช้ประโยชน์ และผู้ที่สามารถใช้ประโยชน์นี้ได้ คือ กลุ่มประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก และญี่ปุ่น การให้สัตยาบันต่ออนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพเป็นการเปิดโอกาสให้ประเทศเหล่านี้ สามารถเข้าถึงทรัพยากร พันธุกรรมในประเทศ สามารถนำไปศึกษาวิจัย และจดสิทธิบัตรประดิษฐ์กรรมจากพืช สัตว์ และจุลชีพ เพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตน (เจริญ คัมภีร์ภาพ, 2538 : 156-162) และก่อนที่จะกล่าวถึงผลกระทบจากอนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพต่อไป ข้าพเจ้าขอแทรกข้อมูลเกี่ยวกับสิทธิบัตรให้มีความเข้าใจตรงกัน ดังแผนภูมิแสดงองค์ประกอบของสิทธิในทรัพย์สิน ดังนี้

ดังนั้น สิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับความหลากหลายทางชีวภาพ คือ

“สิทธิบัตร” ซึ่งเหตุที่กล่าวอ้างว่า สิทธิบัตร เกี่ยวข้องกับความหลากหลาย ทางชีวภาพคือ “สิทธิบัตร” ซึ่งเหตุที่กล่าวอ้างว่า สิทธิบัตร เกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางชีวภาพน่าจะมาจากเหตุปัจจัย 3 ประการ คือ จากสภาพแห่ง กฎหมายสิทธิบัตร การขยายขอบเขตการตีความ หรือ การขยายความคุ้มครองให้ครอบคลุมผลประโยชน์ได้มากขึ้น และจากการที่ผลิตภัณฑ์หรือกรรมวิธีต่าง ๆ ที่ได้มาอาจสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจในอัตราสูง

ประเทศไทยได้ถูกประเทศสหรัฐอเมริกา กดดันให้แก้ไขปรับปรุงกฎหมายสิทธิบัตรเพื่อคุ้มครองผลประโยชน์ของสหรัฐอเมริกาเป็นหลัก โดยมีสาระสำคัญ คือ

- ให้ความคุ้มครองการประดิษฐ์ คิดค้น เพื่อให้ได้ผลิตภัณฑ์ หรือกรรมวิธีใหม่ หรือทำให้ดีขึ้น
- ให้ความคุ้มครองการออกแบบผลิตภัณฑ์ได้แก่ ลักษณะพิเศษของผลิตภัณฑ์อันจะใช้เป็นแบบในการผลิตต่อไป

- รับรองสิทธิแก่ผู้ทรงสิทธิบัตรเพียงผู้เดียวในการใช้ประโยชน์ หรือมอบสิทธิบัตรให้ผู้อื่น ด้วยระยะเวลา 20 ปีนับแต่วันของรับสิทธิบัตร

แต่การขอลงทะเบียนสิทธิบัตรนี้ ก็ยังมีข้อยกเว้นไม่ให้ความคุ้มครองในการประดิษฐ์ ดังต่อไปนี้

- 1.) จุลชีพ และส่วนประกอบของจุลชีพที่มีอยู่ตามธรรมชาติ สัตว์ พืช หรือสารสกัดจากสัตว์ หรือพืช
 - 2.) กฎเกณฑ์ และทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ และคณิตศาสตร์
 - 3.) ระบบข้อมูลสำหรับทำงานของเครื่องคอมพิวเตอร์
 - 4.) วิธีการวิจัยบำบัด หรือ รักษาโรคมนุษย์ พืช สัตว์
 - 5.) การประดิษฐ์ที่ขัดต่อความสงบเรียบร้อย ศีลธรรมอันดี อนามัย หรือ สวัสดิภาพของประชาชน
- อย่างไรก็ดี สหรัฐอเมริกาก็พยายามผลักดันให้สิทธิบัตรครอบคลุมถึงพืช และสัตว์ โดยมี

วัตถุประสงค์ให้ภาคเกษตรกรรมมีส่วนร่วมในประโยชน์ของระบบสิทธิบัตรเสมือนกับภาคอุตสาหกรรม จนในที่สุดประเทศไทยก็ต้องแก้ไขเพิ่มเติมสิทธิบัตร พ.ศ. 2535 ให้ความคุ้มครอง หรือสามารถขอสิทธิบัตรกรรมวิธีจุลชีววิทยาในการผลิตสัตว์ พืช และจุลชีพได้

สิทธิผูกขาดที่ผู้ทรงสิทธิบัตรได้มาตามกฎหมายสิทธิบัตรในระยะเวลาอันยาวนาน เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ทางธุรกิจทำให้ประเด็นเรื่องสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้โดยตรงได้แก่ เรื่องสิทธิบัตรเข้ามาเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพโดยตรง และประเด็นหรือความสัมพันธ์ที่กฎหมายสิทธิบัตรมาเกี่ยวข้อง ก็คือ มิติด้านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพซึ่งจะเป็นเพียงฐานวัตถุดิบทางการค้าของประเทศอุตสาหกรรม โดยมีกฎหมายสิทธิบัตรเป็นเครื่องมือคุ้มครองรักษาผลประโยชน์ดังกล่าว

ฉะนั้นการพิจารณาในเรื่องการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศไทยต้องระมัดระวังมิให้สิทธิทรัพย์สินทางปัญญาในเรื่องสิทธิบัตรมาเป็นอุปสรรค หรือข้อจำกัดในการใช้ประโยชน์และประการสำคัญ ควรให้ความสนใจในองค์ความรู้ หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นประเด็นสำคัญ เทียบเท่ากับสิทธิบัตรด้วยจึงถือว่าการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพได้มากกว่าที่เป็นอยู่ในกระแสโลกปัจจุบัน (เจอร์ญ คัมภีร์ภาพ, 2538: 76-85)

ดังนั้น ประเทศไทยจึงควรติดตามเอาใจใส่ต่อความเคลื่อนไหวในการเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพในเมืองไทยอย่างใกล้ชิด ขณะเดียวกันก็ควรเร่งรัดให้มีการพัฒนาฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศให้มากขึ้น เพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของชาติและอนุชนรุ่นหลัง โดยมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงนโยบายตามแนวทางดังต่อไปนี้

1) ประเทศไทยสมควรมีกฎหมายเกี่ยวกับทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพครอบคลุมทั้ง 3 องค์ประกอบหลัก คือ ความหลากหลายด้านชนิดของสิ่งมีชีวิต ด้านพันธุกรรม และความหลากหลายทางด้านนิเวศ

2) กำหนดให้ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพเป็นประเด็นนโยบายสำคัญเร่งด่วน โดยเฉพาะในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

3) นโยบาย และกฎหมายของรัฐต้องยอมรับความสัมพันธ์ของทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพกับชุมชนท้องถิ่นว่ามีปฏิสัมพันธ์กันมานาน และเป็นสัมพันธ์ภาพที่เกื้อกูลกัน ความรู้และความเชื่อต่อป่า เป็นแหล่งรวมของทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ

4) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตทางการเกษตร

5) ยอมรับการจัดรูปแบบการผลิตทางเกษตรที่เหมาะสม พร้อมกับพัฒนารูปแบบด้านเศรษฐศาสตร์การเกษตรสมัยใหม่ เช่น รูปแบบเกษตรกรรมทางเลือกที่ใช้ความรู้ด้านนิเวศวิทยาเพื่อการเกษตรโดยคำนึงถึงผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม และความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ

6) ตระหนักถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งกำลังเป็นที่สนใจของประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก และญี่ปุ่น

7) ยอมรับว่าป่าเขตร้อนของไทย กำลังเป็นที่สนใจของประเทศอุตสาหกรรมตะวันตกและญี่ปุ่น ในการเข้ามาใช้ประโยชน์ในรูปแบบต่าง ๆ จึงควรมีการปรับปรุงนโยบายป่าไม้ และกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ

8) ให้ความเคารพสิทธิชุมชน ให้ชุมชนท้องถิ่นใช้ศักยภาพของตนบริหารจัดการทรัพยากรป่าและที่ดิน โดยสอดคล้องกับการฟื้นฟูความหลากหลาย

ทางชีวภาพ ในรูปกฎหมายป่าชุมชน

9) ยอมรับ และยกเลิกกิจกรรมโครงการบางอย่างของรัฐ ที่เป็นเหตุแห่งการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น พ.ร.บ.สวนป่า พ.ศ. 2535

10) ให้ความสำคัญต่อการรวมพื้นที่ป่าที่ติดต่อกันป่าในประเทศไทยให้มีพื้นที่ติดต่อกัน เพื่อให้เกิดการกระจายพันธุ์ของสิ่งมีชีวิต

11) การสนับสนุนปัจจัยด้านการเงินในการพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพ โดยเฉพาะโครงการวิจัยพืชสัตว์ หรือจุลชีพในป่า และการพัฒนาสมุนไพรจากภูมิปัญญาพื้นบ้าน

จะเห็นได้ว่าหากคนไทยมีจิตสำนึกกันมากขึ้น แม้ความรู้และเทคโนโลยีที่มีอยู่ อาจไม่สูงพอที่จะผลิตสินค้าในเชิงอุตสาหกรรมได้ แต่ถ้ามีการร่วมมือกันมากขึ้นในหมู่นักวิชาการ และการสนับสนุนจากรัฐบาล และมีการกำหนดทิศทางการพัฒนาร่วมกัน บนพื้นฐานความรู้ของชุมชนเราก็สามารถพัฒนาให้เกิดการใช้ประโยชน์ภายในประเทศได้ และแม้สัปดาห์นี้ต่ออนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพจะเป็นความเสียหายเปรียบของประเทศไทยในการให้ประเทศอุตสาหกรรมเข้าถึงทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ แต่หากประเทศไทยได้มีการปรับปรุงนโยบาย และกฎหมายไปในแนวทางข้างต้นนี้ ก็จะช่วยป้องกันการกอบโกยผลประโยชน์จากประเทศอุตสาหกรรมได้ในระดับหนึ่ง และเป็นการส่งเสริมการอนุรักษ์การใช้และการพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศอย่างกว้างขวางขึ้น (เจริญ คัมภีร์ภาพ, 2538: 149-253)

สำหรับรัฐบาลชุดนี้ในเบื้องต้นได้มีตัวอย่างความหวังใจในพันธุ์พืช โดยให้กรมวิชาการเกษตรเก็บรวบรวมพัฒนาพันธุ์เงาะ ทุเรียน และสะตอพร้อมจดทะเบียนเป็นของรัฐเพื่อไม่ให้พันธุ์พื้นเมืองต้องสูญพันธุ์ไป (หนังสือพิมพ์ไทยโพสต์, 2541: 1 และ 16) แม้จะเป็นการกระทำที่ดูไม่ยิ่งใหญ่ แต่อย่างน้อย

ตัวอย่างกรณีนี้ก็แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลมีความสนใจในทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพอยู่บ้าง แต่จะเป็นการกระทำที่จริงจัง และมีความสนใจแท้จริงเพียงใดนั้น เป็นเรื่องที่คนไทยทุกคนต้องติดตามกันต่อไป

3. ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นแหล่งสะสมความรู้ ความหลากหลายทางชีวภาพ ควรให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการดูแลและจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นเพื่ออนุรักษ์และพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพ

ดังที่ผู้เรียบเรียงหนังสือเล่มนี้ได้กล่าวถึงความสำคัญขององค์ความรู้และศักยภาพของชุมชนซึ่งดำรงอยู่บนวิถีการพัฒนาที่ยั่งยืน จึงเป็นความจริงที่การเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมที่ยั่งยืนทางนิเวศวิทยาจะสมบูรณ์ได้ต้องมีการให้อำนาจแก่ชุมชนท้องถิ่นทั้งด้านเศรษฐกิจและการเมืองเพื่อเป็นพื้นฐานของสังคมที่ยั่งยืนถาวรสืบไป ในเมื่อวิกฤตการณ์นิเวศวิทยาในปัจจุบันเกิดจากการโอนย้ายอำนาจและทรัพยากรจากชุมชนท้องถิ่นไปยังองค์กรต่าง ๆ ที่มีจุดประสงค์เฉพาะอย่าง การแก้ไขปัญหาก็ต้องกระทำในทางกลับกัน (รองริน วรวิญญู, 2537 : 124)

ความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาแบบยั่งยืนนั้นจะต้องอยู่บนพื้นฐานของการอนุรักษ์ธรรมชาติซึ่งหมายถึง

- การอนุรักษ์ระบบสนับสนุนชีวิต (Life-Support System)
- การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ
- การใช้ทรัพยากรธรรมชาติแบบยั่งยืน

ปรัชญาของความยั่งยืน คือ มนุษย์ต้องมีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ และดำรงอยู่ภายใต้ขีดจำกัดของธรรมชาติ นั่นคือ ไม่ทำอะไรที่ขัดกับธรรมชาติ ซึ่งภายใต้ปรัชญานี้เราอาจสรุปได้ว่า หลักจริยธรรมแบบยั่งยืน (Principle of Sustainable Ethics) สอนให้เรารู้จักสังวรธรรม 4 ข้อ คือ

- โลกธรรมชาติมีทรัพยากรจำกัด และ

ทรัพยากรนี้เป็นของสรรพสัตว์ทั้งหลาย ไม่ใช่เฉพาะมนุษย์เท่านั้น

- มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ไม่แยกออกจากธรรมชาติ และอยู่ใต้กฎธรรมชาติ
- ความเจริญเกิดจากการประสานสัมพันธ์กับธรรมชาติ ไม่ใช่ควบคุมธรรมชาติ
- ทุกชีวิตขึ้นอยู่กับการรักษาระบบนิเวศให้อยู่ในสภาพสมบูรณ์และมีเสถียรภาพ

ซึ่งเราพบว่า ประชาชนที่มีชีวิตในท้องถิ่นมีการเรียนรู้จากธรรมชาติจนก่อให้เกิดภูมิปัญญาที่สะสมกันมาหลายชั่วอายุคน ภูมิปัญญาพื้นบ้านนี้ถือเป็นปัจจัยสำคัญในการอนุรักษ์ให้เกิดความยั่งยืนยาวนานแก่ระบบนิเวศของท้องถิ่นในอนาคต (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2541 : 70-77)

วัตถุประสงค์หลัก 3 มิติของการพัฒนาแบบยั่งยืน

• อำนาจ	# เสถียรภาพของระบบนิเวศ
• การมีส่วนร่วม	# ขีดจำกัด
• การปรับสถานภาพ	# ความหลากหลายทางชีวภาพ
• เสถียรภาพ	
• เอกลักษณะ	
• การพัฒนาสถาบัน	

การเคลื่อนไหวของชุมชน

ในเดือนมีนาคม เมษายน 2539 ได้มีประชาชนรวมตัวกันเป็นสมัชชาคนจน เรียกร้องให้รัฐแก้ปัญหาความเดือดร้อนอันเกิดจากพัฒนาของรัฐในท้องถิ่นต่าง ๆ รวมถึงปัญหาที่เกี่ยวข้องไปถึงเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หลังจากประท้วงแบบสันติวิธีอย่างยาวนานแรมเดือนที่หน้าทำเนียบรัฐบาล สมัชชาคนจนก็สามารถบรรลุชัยชนะในระดับ

หนึ่ง โดยรัฐบาลให้สัญญาว่าจะปฏิบัติตามข้อเรียกร้อง เพื่อแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนต่าง ๆ ทำให้ได้บทสรุปว่า ประชาชนต้องมีการเคลื่อนไหวมวลชนเมื่อมีความเดือดร้อน เพราะมีผ่านมาชาวบ้านไม่มีอำนาจต่อรอง อำนาจต่อรองจะเกิดขึ้นได้ก็โดยการใช้พลังประชาชน และประชาชนจะต้องมีการจัดตั้งองค์กรของตนเอง ซึ่งเป็นอิสระไม่ถูกครอบงำ หรือแทรกแซงจากอิทธิพลภายนอก

จากเหตุการณ์นี้ได้ให้ข้อเตือนใจที่รัฐบาลควรนำไปคิด และปฏิบัติ คือ

- 1.) รัฐต้องฟังเสียงของชุมชน
- 2.) รัฐต้องยอมรับความผิดพลาดเกี่ยวกับแผนพัฒนา 7 แผน และจ่ายค่าชดเชยความเสียหายที่เกิดขึ้น
- 3.) ชุมชนควรมีอำนาจในการควบคุมชะตากรรมของตน และสามารถจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยตนเองได้ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2541: 165-167)

อย่างไรก็ตาม เป็นเรื่องน่ายินดีที่นักวิชาการและรัฐบาลได้เริ่มเห็นถึงความสำคัญของภูมิปัญญาพื้นบ้านมากขึ้น และในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ได้มีบทบัญญัติสนับสนุน และรับรองสิทธิของชุมชน คือ

มาตรา 46 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่น ตั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์ หรือฟื้นฟูจารีตประเพณีภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ หรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการกิจการ การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

บทบัญญัตินี้แสดงถึงการยอมรับภูมิปัญญาท้องถิ่นและศักยภาพของชุมชนในการมีอำนาจและสิทธิร่วมกับภาครัฐในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการให้อำนาจชุมชนมีส่วนร่วมใน

บทบาทการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ

มาตรา 56 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วม กับรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษาและการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่ไม่เป็นอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพหรือคุณภาพชีวิตของตนย่อมได้รับความคุ้มครองทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

การดำเนินโครงการ หรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบอย่างรุนแรงต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม จะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม รวมทั้งได้ให้องค์กรอิสระซึ่งประกอบด้วย ผู้แทนองค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม และผู้แทนสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมให้ความเห็นประกอบก่อนมีการดำเนินการดังกล่าว ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

สิทธิของบุคคลที่จะฟ้องหน่วยงานราชการ หน่วยงานรัฐวิสาหกิจ ราชการส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรอื่นของรัฐ เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ตามที่บัญญัติในกฎหมายตามวรรคหนึ่ง และวรรคสอง ย่อมได้รับความคุ้มครอง (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2541: 27-29)

แม้รัฐจะได้แสดงหลักการการยอมรับในภูมิปัญญาท้องถิ่น และศักยภาพของชุมชน แต่ความจริงในทางปฏิบัติอาจยังเป็นที่ยืดหยุ่นคล่องตัวอยู่ อย่างเช่น กรณีทอผ้า ป.ต.ท. ซึ่งหลังจากมีการประท้วงอย่างหนักจากกลุ่มชาวบ้าน นักวิชาการ และองค์กรพัฒนาท้องถิ่น รัฐบาลจึงตั้งคณะกรรมการเพื่อแก้ไขปัญหานี้ นำโดยนายอานันท์ ปันยารชุน ซึ่งได้ทำการพิจารณาและระบุอย่างชัดเจนว่า การบีโตรเลีย่มแห่งประเทศไทย (ป.ต.ท.) เจ้าของโครงการไม่ใส่ใจกับผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมอย่างเพียงพอ และไม่ใส่ใจกับการรับรู้ของสาธารณชน ทำให้เกิดความไม่โปร่งใส แต่นายกรัฐมนตรีก็ยังคงให้โครงการดำเนินต่อไปโดย

ไม่มีมาตรการเด็ดขาดที่จะควบคุมให้ ป.ต.ท. ปฏิบัติตามข้อตกลง หรือจ่ายค่าชดเชยความเสียหายให้แก่ชาวบ้าน (ส.ศิวรักษ์, 2541: 66-69) แต่อย่างน้อยกรณีนี้ก็ถือเป็นชัยชนะในระดับหนึ่งที่สะท้อนให้สาธารณชนมองเห็นความผิดพลาดของ ป.ต.ท. และที่สำคัญได้เตือนสติรัฐบาลต่อไปว่าการจะกระทำอะไรแบบเดิม ๆ นั้น คงทำได้ยากขึ้นในอนาคต (ชัชวรินทร์ไชยวัฒน์ อ้างถึงใน ส.ศิวรักษ์, 2541: 70)

นอกจากนี้ยังมีผู้เสนอแนะการสร้างสังคม โดยหลักการ “ชุมชนสีเขียว” และ “ชีวิตธรรมชาติ”

ชุมชนสีเขียว: เป็นชุมชนขนาดเล็ก ตั้งอยู่ในท้องถิ่นที่มีระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง ใช้แรงงานของตนเอง (มากกว่าเครื่องจักร) และใช้ทรัพยากรท้องถิ่นพร้อมสร้างเครือข่ายของการตลาดท้องถิ่นซึ่งเชื่อมโยงหลาย ท้องถิ่นด้วยกัน ใช้หลักการประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมผสมผสานกับความเสมอภาคทางเศรษฐกิจสังคม

ชีวิตธรรมชาติ: ในประวัติศาสตร์หลายพันปี มนุษย์มีชีวิต และทำงานท่ามกลางธรรมชาติตลอดเวลา แต่ อุตสาหกรรมได้ตัดขาดมนุษย์ออกจากธรรมชาติ จนเกิดวิกฤตทางสังคม ชีวิตธรรมชาติคงจะมีความสำคัญ ในการแก้ไขสถานการณ์ได้ ชีวิตธรรมชาติ คือ การสร้างสรรค์วิถีชีวิตที่เรียบง่ายใน “ชุมชนสีเขียว” โดยมีข้อเสนอแนะดังนี้

1.) ต้องมีความเคารพรักในสรรพสิ่งมีชีวิตทั้งหมด

2.) ปรับเปลี่ยนระบบการศึกษาให้เป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อเชื่อมโยงมนุษย์เข้าเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ

3.) เน้นการพึ่งตนเองสูงสุด เพื่อไม่ให้เกิดผลเสียหายต่อธรรมชาติ มีการใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านเพื่อมีชีวิตอยู่อย่างสอดคล้องกับธรรมชาติท้องถิ่นได้

4.) ดำรงชีวิตประจำวันอย่างเรียบง่าย และสอดคล้องกับธรรมชาติ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2541: 191-193)

จะเห็นได้ว่า เริ่มมีผู้เล็งเห็นถึงความสำคัญของภูมิปัญญาพื้นบ้านกันมากขึ้น แต่สิ่งสำคัญที่ต้องสนใจคือ การมีส่วนร่วมของชุมชนจากหน่วยงานของรัฐ ดังเช่น ที่ศูนย์พิทักษ์และช่วยเหลือเด็กทางการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ได้ร่วมกับกรมอาชีวศึกษาทำโครงการเกี่ยวกับการปฏิรูปการเรียนการสอนในวิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยี 45 แห่งทั่วประเทศ ให้สนองรับพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เรื่องการเกษตรทฤษฎีใหม่ รวมทั้งภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่ทำการเกษตรทฤษฎีใหม่จนประสบความสำเร็จโดยเบื้องต้นจะจัดสัมมนาในวันที่ 22-23 สิงหาคมนี้ ที่จังหวัดฉะเชิงเทรา ให้ภูมิปัญญาชาวบ้านอาทิ ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม, พ่อผาย สร้อยสระกลาง จากจังหวัดบุรีรัมย์, พ่อดำเตื่อง ภาณี จาก จังหวัดบุรีรัมย์ และมหาอยู่ สนทรชัย จากจังหวัดสุรินทร์ ได้มาร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้อำนวยการวิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยีทั่วประเทศ โดยทาบทามนายสุเมธ ดันติเวชกุลมาเป็นองค์ปาฐกเกี่ยวกับเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ โดยตั้งเป้าหมายไว้ว่า จะพยายามให้วิทยาลัยเกษตรมีความพร้อมที่จะจัดรูปแบบการเรียนการสอนให้นักศึกษาภาคทฤษฎีภายในวิทยาลัยควบคู่ไปกับเรียนการปฏิบัติกับภูมิปัญญาชาวบ้าน (หนังสือพิมพ์มติชน, 2541: 9) นับเป็นแนวโน้มที่ดีที่ต่อไปนักวิชาการเกษตรจะได้รับการถ่ายทอดประสบการณ์จากภูมิปัญญาชาวบ้าน เพื่อที่จะได้บทบาทร่วมกันอย่างแท้จริงในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากร ความหลากหลายทางชีวภาพในอนาคต

4. ในหนังสือภูมิปัญญาพื้นบ้านกับความหลากหลายทางชีวภาพนี้ผู้เรียบเรียงได้กล่าวถึง องค์ความรู้กับบทบาทของผู้หญิงที่ถูกมองข้ามและได้เสนอว่า ควรมีการสนับสนุนให้ผู้หญิงได้มีบทบาทในโครงการพัฒนาร่วมกัน ในการนำเสนอผู้เรียบเรียงกล่าวถึงลักษณะความสำคัญ และบทบาทของผู้หญิงยังไม่ค่อยมีน้ำหนักเพียงพอนัก นอกจากนี้ยังไม่ได้

กล่าวถึงแนวทางปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม และมีความเห็นว่าการสนับสนุนผู้หญิงกับความหลากหลายทางชีวภาพนั้นอาจจะไม่มีกรณีนำไปใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เป้าหมายการพัฒนาสตรีนั้นมีเป้าหมายในด้านความเป็นธรรมและสิทธิมนุษยชนเท่านั้น แต่ข้าพเจ้าคิดว่า การสนับสนุนให้ผู้หญิงได้มีส่วนร่วมในการพัฒนานั้น มีประโยชน์มากกว่าทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม นอกจากนี้ในอดีตกาลจะเห็นได้ว่าในด้านพิธีกรรม หรือ การยกย่องเปรียบเทียบผู้หญิงเป็นสัญลักษณ์ของผู้ให้กำเนิด และความอุดมสมบูรณ์ และคงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น กรีก มีการกล่าวถึง “เทพีแห่งพิภพ” ภายใต้ชื่อ GE หรือ GAIA ว่าเธอคือ สัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์แห่งธรรมชาติ เป็นผู้ปกครองแผ่นดินจะต้องยึดถือเป็นหลักชี้แนวทางในการจัดการบ้านเมือง เพื่อคอยดูแลไม่ให้เกิดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติจนเกิดความเสื่อมโทรม (ปริชา เปี่ยมพงศ์ลาภ, 2541: 78) หรืออย่างทีคนโบราณ คารวะนอบน้อมต่อต้นข้าว และเมล็ดข้าวเหมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ “พระแม่โพสพ” เป็นแม่ของข้าว คือ เทพีแห่งข้าวที่เอเชยกราบไหว้บูชา หรือความเชื่อของบรรพบุรุษที่ว่า ธรรมชาติ คือ มารดาแห่งสรรพสิ่งทั้งมวล (คีน ญางเดิม, 2539: 17-26) หรือที่เราเรียกสายน้ำขนาดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงมนุษย์ว่า “แม่น้ำ” เรียกผืนดินว่า “แม่พระกรรมิ” เหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นว่ามนุษย์เราตั้งแต่อดีตกาลได้เห็นคุณลักษณะของผู้หญิงที่เรียกว่า “อิตถิลักษณ์” ได้แก่ ธรรมชาติของการดูแลเอาใจใส่ การบำรุงรักษา ความอ่อนโยน การหยิ่งรู้ และความละเอียดอ่อนของอารมณ์ ความรู้สึกสำนึกแห่งศีลธรรม (ประชา พุฒานูวัตร, 2541: 175-181) มนุษย์เรายอมรับคุณค่าของผู้หญิงอยู่แล้วแต่อาจเนื่องจากลักษณะอิตถิลักษณ์นี้ทำให้ผู้หญิงดูไม่เด็ดขาดเข้มแข็ง ผู้ชายจึงแสดงบทบาทในการปกป้องและเป็นผู้นำมากกว่า แต่เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไป บทบาททางเศรษฐกิจของผู้หญิงเริ่มชัดเจนขึ้น

จากเดิมที่เป็น “ผู้คุมเงิน” ดูแลรับภาระเรื่องทรัพย์สิน การเก็บรักษา และใช้จ่ายในครอบครัว (สภาสตรีแห่งชาติ, 2520: 30) ปัจจุบันผู้หญิงยังคงช่วยหารายได้ให้ครอบครัวด้วยความตื่นตัวเรื่องสตรีมีมากขึ้น การเคลื่อนไหวของขบวนการสตรีนิยม และสตรีนิยมนิเวศ (Ecotfeminism) มีมากขึ้น ทำให้สังคมต้องเปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้แสดงบทบาทของตนออกมามากขึ้น

ในที่นี้จะกล่าวถึง การพัฒนาในระดับชุมชน เพื่อที่จะได้มองเห็นภาพได้ง่าย และชุมชนก็เป็นส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศ การพัฒนาในระดับชุมชน เป็นที่ยอมรับว่าเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน และอยู่บนรากฐานของประชาธิปไตย ต้องให้โอกาสชาวบ้านทั้งชายและหญิงเป็นผู้แทนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนได้ร่วมคิดตัดสินใจ ร่วมสร้าง และรักษาผลงานการพัฒนา เพราะการพัฒนาชุมชนเป็นการทำงาน และเรียนรู้ร่วมกันของภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และชาวบ้าน สิ่งสำคัญคือ กลุ่มผู้แทนชาวบ้านต้องประกอบด้วยหญิงและชายจำนวนเท่า ๆ กันในการระดมความคิด เพื่อให้แผนการพัฒนาหมู่บ้าน มีความสมดุลมากขึ้นทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิต เนื่องจากมุมมองที่แตกต่างกัน สตรีจะให้ความสำคัญในประเด็นการพัฒนา ด้านสังคม การศึกษา สิ่งแวดล้อม คุณภาพชีวิต สาธารณสุข การพัฒนาเด็กและเยาวชนไปพร้อม ๆ กับประเด็นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ และโครงสร้างพื้นฐาน ขณะที่ผู้ชายจะให้ความสำคัญด้านการเกษตร อาชีพโครงสร้างพื้นฐานเพื่อย่นอายุความสะดวกในชีวิต (สถาบันวิจัยเพื่อพัฒนาประเทศไทย, 2537: 1) นอกจากนี้ยังได้มีการศึกษาโครงการ และสรุปคุณลักษณะสำคัญของผู้หญิงดังต่อไปนี้

- สตรีมีความสามารถในการชี้แจงโครงการต่าง ๆ ได้ชัดเจน
- สตรีมีความเข้าใจงานพัฒนา และเห็นถึงความสำคัญของการพัฒนา

- สตรีให้ความร่วมมืออย่างจริงจัง และ
เข้มแข็งในการพัฒนา

- สตรีมีความสนใจการประชุมอย่างต่อเนื่อง
- สตรีมีการเอาใจใส่ที่จะพัฒนาโดยต่อเนื่อง

(สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2537: 68)

จึงเห็นได้ว่า ผู้หญิงนั้นมีความสนใจ และ
ตระหนักถึงความสำคัญของส่วนรวม มีความรับผิดชอบ
สูง มีความสามารถในการชี้แจงประชาสัมพันธ์
คุณลักษณะเหล่านี้เมื่อมาผนวกกับมุมมองของผู้หญิง
ที่แตกต่างจากผู้ชาย และองค์ความรู้ ความสามารถ
จากประสบการณ์ของผู้หญิง อันจะมีความสำคัญต่อ
การพัฒนาที่สมดุลและสมบูรณ์ จึงจำเป็นต้องให้
โอกาสผู้หญิงในการมีส่วนร่วมในการระดมความคิด
ตัดสินใจ และลงมือกระทำร่วมกันในการพัฒนาทุก ๆ
ด้าน รวมทั้งการพัฒนา และอนุรักษ์ความหลากหลาย
ทางชีวภาพ ซึ่งประโยชน์ที่ได้รับคือ เกิดความสามัคคี
ตระหนักในคุณค่าซึ่งกันและกันของความเป็นชาย
และหญิง ในการผสมผสานความรู้และประสบการณ์
เพื่อที่จะได้แสดงบทบาทร่วมกันในการเสริมสร้างภูมิ
คุ้มกันท้องถิ่น การพึ่งพาตนเองได้ของชุมชน อันจะ
เป็นประโยชน์ทางด้านสังคม และเป็นรากฐานทาง
เศรษฐกิจ ซึ่งฐานเศรษฐกิจนี้หมายถึงรวมถึง คุณภาพ
ของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ความอุดมสมบูรณ์
ของวัฒนธรรมท้องถิ่น ความมั่นคงปลอดภัย และ
เสถียรภาพของประชาคม คุณภาพของบริการ
สาธารณะ และโครงสร้างพื้นฐานด้านสาธารณูปโภค
และคุณภาพของกำลังคน (เสนห์ จามริก, 2541: 25)

แนวทางในการส่งเสริมบทบาทร่วมกัน(สถาบัน
วิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2537: 63-75)

- ดำเนินมาตรการแก้ไขข้อจำกัดการมี
ส่วนร่วมของสตรีอันเนื่องมาจากชนบทธรรมเนียม
ประเพณีดั้งเดิมเป็นการเตรียมความพร้อม

- ให้โอกาสผู้ชายและผู้หญิงเท่า ๆ กันใน
การระดมความคิด วางแผน ตัดสินใจ และดำเนินการ

- ให้ข้อมูลประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนได้รับรู้
สิทธิ และกระตุ้นให้เห็นศักยภาพของตน

- ผู้นำภาครัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชน
ควรเข้าใจ และเห็นความสำคัญ และให้การยอมรับ
ความคิดเห็นของสตรีเพื่อการพัฒนาาร่วมกัน

- จัดหลักสูตรอบรมเพื่อเตรียมความพร้อม
ของสตรีในการก้าวสู่เวทีตัดสินใจร่วมกับบุรุษในการ
พัฒนา

- ยกกระตือรือร้นการศึกษา และนโยบายส่งเสริม
ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ร่วมกันของชุมชน (เสนห์
จามริก, 2541: 26)

โดยสรุปแล้วข้าพเจ้าคิดว่าในสำนึกของ
สังคมให้การยกย่องผู้หญิงในด้านความรู้สึกลึกซึ้ง
กับธรรมชาติ และคุณค่าของผู้หญิง แต่เนื่องจากสิ่ง
เหล่านี้มีมาแต่อดีตกาล เป็นภาระของผู้หญิงที่มีมา
นานทำให้ถูกสังคมมองข้ามคุณลักษณะบางประการ
ซึ่งถ้าผู้เรียบเรียงได้นำเรื่องพิธีกรรมการเปรียบเทียบ
สัญลักษณ์ การศึกษาโครงการพัฒนา เหล่านี้มา
ประกอบจะทำให้เห็นภาพชัดเจนขึ้น และเรื่องมุมมอง
ที่แตกต่างกันระหว่างชายหญิงตลอดจนการสังสม
ประสบการณ์ที่แตกต่างกันก็สามารถนำมาเชื่อมโยง
บทบาทร่วมกันของชายหญิงในการพัฒนาได้ และ
ประโยชน์ที่ได้รับก็มีทั้งด้านเศรษฐกิจ และสังคมไม่ใช่
เพียงการพัฒนาสิทธิมนุษยชนเท่านั้น

บรรณานุกรม

- กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม “5 มิถุนายน วันสิ่งแวดล้อมโลก เศรษฐกิจพอเพียงเลี้ยงชีวิตยั่งยืน”. กรุงเทพมหานคร, 2541
- คั่น ญางเต็ม. “เมล็ดพืชสีเขียว ประกายไฟแห่งโบไม”. สำนักพิมพ์ต้นกำเนิด, 2539
- จิราภรณ์ คชเสนี. “มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม”. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- เจริญ คัมภีรภาพ. “ทรัพยากรชีวภาพกับสังคมไทย”. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2538.
- นันทนีย์ ไชยสุต และคณะ. “รายงานการสำรวจสถานภาพสตรีไทยในชนบท ณ สองจังหวัด”. สภาสตรีแห่งชาติในพระบรมราชินูปถัมภ์ร่วมกับคณะสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2520.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. “นิเวศเศรษฐศาสตร์ และนิเวศวิทยาการเมือง” กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. “เศรษฐศาสตร์สีเขียว เพื่อชีวิตและธรรมชาติ” พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- ประชา หุตานุวัตร. “การเมืองสีเขียว”. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก, 2541
- รองริน วรรณัญญ์. “โบไมโบหนึ่ง เสี่ยงอุทกกรรมของแผ่นดินและทางสองแพร่ง”. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกลด์คิมทอง, 2537
- รังรอง. “ก่อนโลกจะดับ”. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536.
- วิฑูรย์ ปัญญากุล. “กระแสโลก”. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2538.
- วิฑูรย์ ปัญญากุล. “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน กับความหลากหลายทางชีวภาพ”. กรุงเทพมหานคร: กรีนเนท และสหกรณ์อาหารธรรมชาติ, 2540.
- ลก๊อต ลิวอิส. “ท่วงโยในป่าฝน” แปลโดย กรรณิการ์ พรหมเสาร์. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกลด์คิมทอง, 2537.
- ส.ศิวรักษ์. “ปัญญาชนน้ำผึ้งหยดเดียว”. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สองสยามจำกัด, 2541
- เสน่ห์ จามริก. “ฐานคิดสู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย”. กรุงเทพมหานคร: โครงการวิถีทรรศน์, 2541
- หนังสือพิมพ์ไทยโพสต์, ฉบับวันที่ 24 กรกฎาคม 2541.
- หนังสือพิมพ์มติชน, ฉบับวันที่ 28 กรกฎาคม 2541.
- อรพินท์ สทโชคชัย. “รายงานสรุปผลการศึกษาโครงการส่งเสริมและศึกษาศักยภาพสตรีในการมีส่วนร่วมตัดสินใจในงานพัฒนาหมู่บ้าน”. สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2537.

